

Sveföf,

Til en
Oeconomist **Beskrifning,**
Oftwer

Satacunda

Saraders Forra

Del/

Carl. G. Tess

Som innehåller

Anmärckningar i Geographie, An-
tiquiteter, Physique, Historia Natu-
rali, och Oeconomie &c.

Temte nödige *Figurer.*

Framgifwit af

PEHR ADRIAN GADD.

Phil. Mag.

STOCKHOLM,

Tryckt på **LARS SALVII** kostnad.

År 1751.

Konglige
Wetenstaps

Som inrät-

Skordens lyster / Weten-
mänt gagn / och So-

Warder detta ringa

Underdån-

tiläg-

PEHR ADRIAN

Svenska

ACADEMIEN,

tad år,

Lil

**Skapernes wudlande / all-
sterlandets Pris.**

Oeconomiske Försöket

Ödmjukast

nadt

af

GADD.

Benågne Säfare!

De annmärkingar, hwilcka jag samlat och upfatt öfwer **Satacunda** Häraders Norra del, dem har jag här med åran, at öfwerlemnna til ditt och det allmännas omdöme.

Öfvertygelsen om min egen ofullkomlighet har wid detta ämnet alltid påmint mig, at helsdre i tysthet nidlägga dessa Samlingar än göra dem så kunnige, som nu sker. Men som det allmänna för den del af detta arbete, som allaredan år 1747. i et Academiskt Smilwerck, under Physices Professoren. Högwördige och Höglärde Herr Carl Friedrich Mennanders högt bewågne inseende, blef framgifwit, har täckts betyga en synnerlig ymnest: nu mera äfwen mina Högtwördade Förmån behagat befalla mig, at afgifwa en utförligare afhandling om alltsammans; Kongl. Wetenskaps Academien också esom oftast, i sina wärda Handlingar ästundat beskrifningar öfwer Landsorterna: Sjelfwa Höga Öfwerheten jämwal allernädigst täckts förordna, at Academiska Disputationer, som angå Säders

nes

Företal.

neslandet, skola på modersmålet öfversättas; Ty hoppas jag at ingen lärer räkna mig för något felsteg, om jag, understödd och upmuntrad af slika skäl, med detta ringa arbete, nu vågar försöka det allmännas bewägenhet.

At smickra Läsaren dermed, som skulle här förekomma, så många nya syn, så många gagnande rön, som andre af Högt-förtjente Män upsatte Landsorters beskrifningar pråla af: det wore för mycket af mig lofwadt, och lika obilligt af någon annan påstådt. Dels hafwer sjelfwa Landsortens belägenhet, ödesmål, och ringa näringsfång ej gifwit anledning til bättre, än detta nu är: Dels har ock jag ej än kunnat förskaffa mig en så tillräckelig Kunskap, som den bör äga, hwilken med behörigt eftertryck, Wetenskaperna til fördel, och det allmänna til gagn, skal wara i stånd, at lägga hand wid denna sak.

Jag tror mig dock ej fara wille, om jag påstår, at ock detta ringa försök lærer hafwa sin nytta, och om det ej mera förmår åstadkomma, så kan det likwäl lemna hwar och en något begrep om war Finska Hus-hållning, samt äfwen gifwa andra anledning, at göra långt bättre.

Skrifarten jag brukat, är helt enfaldig;

Företal.

så wida mit systemål ej warit, at öfwertala någon til at tro, hwad som här berättas, utan kan för alltsammans, syn gå för sâgen, som det plågar säjas. Finner nu den bewågna Läsaren mig för detta ringa försök ej wârdig des gynn samma åtancka, så utber jag mig likwål den försel, at han om alltsammans ej behagar fälla wisdrigare ondöme, än mit menlösa upsåt förtjent.

Hwilketdera mig wedersares, så kan jag försäkra, at jag honom på det högsta är förbunden.

För



Första Afhandlingen.

Om Ortens Alderdoms Minnes-
märcken, Landets Jord-tyta i ge-
men, de förändringar denj under-
gått, samt hwad mineralier
och Berg-arter här på Or-
ten finnas.

S. 1.

Säradet, som här beskrifwes, är belä-
git i Björneborgs Län; ligger ifrån
Åbo Stad Nord-öster ut, och finnes
på nyaste Landt Chartan öfwer Swe-
rige utfatt emellan 62 och 63 Gra-
ders Pol-högd. I sin omkrets innessluter det
8 Soeknar och 9 Capelgård, af hwilka Soeknar-
ne Keuru, Kuowesi och Orinwesi äro så store, i

anseende til de öfrige 5 Tangasala, Messuby, Birkkala, Lempele och Wesilar, at de utgöras mer än hälften af Håradets rymd; Men dock hysa knapt, en tredjedel så många hemman eller Landtbrukare, som de senare.

Andamålet tillåter ej, at widlyftigt uptaga slika Minnesmärken, som antingen ålderdomen efter sig lemnat här på orten, inblandade i sagor och fråsågnier, eller ock en senare tid uprest til åminnelse af åtskilliga händelser. Några få wedermålen deraf wara dock forn-ålskare til tjenst, här nedanföre framtedde. (a) Det som först och främst här förtjenar

(a) Ordet Satacunda är Finiskt, och bemärcker en Landsort af 100. bolag. Detta tyckes underrätta oss derom, at Finlands förra politiska indelning äfwen warit sådan, som Sveriges gamla afdelning i wiåa Sundari. Nu är orten indelt i 3ne Håradet, af hwilka detta vårt kallas Satacunda Håradets öfre eller norre del. Näringsfången hafwa i Hedenhös här endast bestått i Jägeri och Fiskande, och finnes til ymnoghet än i skogarna lämningar af deras tjäll och fiskelågen, som af Inwånarena nu kallas Lapin codat. En allmän sågen är här bland allmogen, at Finnar och Lappar warit et Folk; men at åtskilnaden dem emellan då upkommit, när de i Södra orterna til Christendomen omwände, begynt föröfwa fiendtlighet emot dem af sin Landsmän, som än woro stadde i sin hedna mörker, kallat dem af föræckt Lappar, och med wåld inkrættat sig deras hemwister, samt aldeles fördrifwit dem up til Norska Tjellen. Lappilaxi, en Sjöwit, i Keuru Socken skal i synnerhet deraf wara märkwärdig, at här de sidsä Lapparne som ej låtit omwända sig ifrån sin hedendom, blifwit slagne och fördrifne.

Keuru Socken är här i Håradet högst up i

nar en natur = kunnigs upmärksamhet, är sielf-
wa landets Jordyra, som til utwärtens skap = syn-
ne, lågen, och blanning förekommer mycket be-
21 5 syns

Morr belågen, den består nu allenast af $8\frac{1}{2}$ Man-
tal, och begriper i sin widd likwäl in emot 27. a 29. qua-
drat mil, har intet Capelgåld, hwarföre ock en del af
Socknens Inwånare äro wäl 8 a 9 mil ifrån sin
Kyrcka belågna.

Til Kuovesi Socken höra Capelgålden Etzeri, Wir-
dois, och Curu. Är ock mycket widsträckt, består af 29
eller 30 quadrat mil, innehåller dock nu allenast $59\frac{7}{8}$
Mantal.

Orivesi Socken har allenast 1 Capelgåld, Eräjers-
vi kalladt. Capelgåldet Cuorevesi, som lyder under
Långellmäki Socken i Sawasthus Län, hwad Kyrckofstyre-
selen angår, är dock i det öfriga tillagdt. Bidnes
borgs Län och Orriwesi Lingslag, bör altså ej hållas
för någon Socken, som Herr Tuneld orätt härutinnan
berättat. Socknen äger nu, jämte förenämde Cuore-
vesi, $82\frac{7}{8}$ Mantal, och innesluter i omkretzen ungefär
16 a 18 quadrat mil ifrån Sockne Kyrkan, åt Söder $\frac{1}{3}$
mil, är en park, Bistincangas (Kärsheden) märkwär-
dig; hwarest ej allenast i Hedenbös, utan ock ännu i
senare tider, menige man plågat wid förbigående un-
der en stor Tall til offer neblägga en grön qwist. Nu-
mera är det affkaffadt, och har för detta Pastor Loci,
Måster Josephus Laurentii, til förefommande af en slik
widskjeppe, lagt både tallen och den af offerandet för-
orsakade rishögen i aska. Om de dyrckat denne Tall
såsom gamla Götterne sin Tansan, eller hwad orsaken
och ändamålet varit, är obekant?

Cangasala Socken är den måst bebodde och Folck-
rikaste här i Härabet; Under den samma lyder Capelgåld-
det Cubmalax, och til Lingslaget äftwen en sjerde del
af Pälkene Socken i Sawasthus Län. Består af

synnerlig. Sällan får man här några stora Fält eller Slätter i ögnafigte, utan ojämnheter ses allstades i jordslaget: måst möta widsträckt sand-
åsar,

146 $\frac{7}{8}$ Mantal och begriper i widden 12 a 15 quadrat mil. Lurala, en ansenlig Herregård, är fordom bebodd och ägd af CATHARINA, Kung ERICH den XIV Gemål, hwilken år 1612. härstädes afled, och finnes begrafwen i Åbo Domkyrcka. Lämningar äro här ock af en Träbyggning, indelt i 28 rum, som då blifwit upbyggd. I des tid har hälften af Håradet varit lagd under detta gods. En Offer-källa finnes ock wid Gaudiala By hwari under Påsvedsmet blifwit offeradt; sjelfwa Byn tyckes då äfwen fått detta namn. Tomtila, et annat Hemman, föregifwes varit et Klöster. Klösters jord kallas det ock än så i äldre som nyare Jorde-böcker. Munkinara wid Obrola By är äfwen en lämning, som synes intyga det samma.

Mesuby Socken, har först varit Annex til Bircala, och år år 1636. den 6. Aug. först bleswen et särskildt Pastorat, består af 76 $\frac{1}{2}$ Mantal, samt är i widden wid pass 9. quadrat mil, har 1. Capelgåld Teisco kalladt.

Bircala Socken tyckes wara den äldsta, ej allenast här i Håradet, utan ock i hela denna medlersta delen af Finland, hwarföre Kyrckan ock allmänt kallas Wanbanfirco, (gamla Kyrckan; I alla nästgränzande orter, til 10 a 15 mils aflågenhet, är en allmän berättelse, at de wid Christendomens början härstädes idkadt sin Guds-tjenst. Här äro ock än rundt om lämningar af Kyrckor wägar hit at, Wanbankircon Tiet, Kaminpundari, (liwågen,) kallas ock än i dag en sandås wid Pispala By, derföre at menige man ifrån Keuru och Kuowesi derstädes öfwerfört sina lik til Pyhejerfwi Sjon, och sedan Sjöledes til Bircala Kyrcka, at begrafwas. Sjelfwa Socken tyckes hafwa sit namn af Bircala (hans

Åsar, förstörde bärg, med backar och bråstupor, grus- och sten-blandade Jordhöjder, hwilcka om- sider nedböja sig med kulriga höjder i skogfulla däl- der, nåssamma lundar, och ibland sancta sig i fift- rita

Åla eller Birkarlarne,) hwilcka förmenes här hafte sit förs- ta tilhåll. Näckis Frälsegård, i denne Socken och Lius- rala i Tangasala såges här warit landets forna Re- genters boningsfåten. I Hedenhös är ock här wid en Tufwa på Wiks Ladugårds ågor offradt åt Finnska Gu- den Juckari. Til denna Socken hörer nu Capelgålden Sarsu, hwarest $\frac{1}{8}$ mil i Nordväst ifrån Kyrckan före- kommer en högd, kallad Käråjen Törme, (Tings högs- den;) På detta ställe är lag och rätt fordom skipadt. La- garne såges warit i Balkar insturna, och har då warit i bruk, at i twetydiga saker med lottande utröna bane- mån til bråttmålen. Under flubbekriget, som i Kung SIGISMUNDI tid sig yppade, skal här et slag stått wid Calmanabde: wyligen äro ock flubbor, samt annan frigs-redskap der fundne. Denna Bircala Socken är af 10 a 12 quadrat mils widd, och åger nu $83 \frac{1}{2}$ bebodde Mantal.

Lempele Socken är i anseende til sin rymd den minsta i hela Håradet: har intet Capelgåld, kan wara af 8 a 9 quadrat mils widd; består nu af $75 \frac{1}{8}$ Mantal, har en Stenkyrcka hwars bygnad, som ock alla andra Stenkyrckors här i landet, tydeligen röjer sit ursprung ifrån Påswedömet. Af Påswiska lämningar förwar- res här ock et Rökelse-kärl af koppar och et litet Mes- sings Crucifix.

Wesilar Socken är måst belägen kring Sjöar, består nu af $102 \frac{2}{3}$ Mantal och är wid pass af 9 eller 10 quadrat mils widd, åger et Capell Wesicansa kalladt, har förr warit en Socken med Lempele; Et aflats bref gifwit af Biskop Conradi, Åbo år 1461. finnes här ännu förwaradt.

rika Sjöar, strömmande Forfar, rinnande Klar och Bäcker. Märkvärdigt är, at de största Sand- och Jordhögdernes utsträckning måst alltid gå ifrån Norr til Söder, hwilket, så wäl som flere Ränningar, synas intyga, at dessa högder af watnet fordom blifwit hopsqwalpade.

Wid Zarin Capelgård i Birckala Socken, blir man måst här om öfwerlygad; ty derstädes föreställer sig landet liksom i wägor och tyckes icke allenast likna en gammal Sjöbotten, med den ena jord-affättningen på den andra, utan ock lemnar för ögonen selskwa de förra strändernes grus- och sten-röset, hwilcka ock än på några få ställen til 10 a 15 fots bredd ner i dällderna wisa sig.

Öfwerst på Sand-åsarne och Jordhögderna får man alltid se sten-gyttret bestå af mindre sten, än nedre i dällderna. Deras ställning på hwar annan är ock besynnerlig: Nu förekomma några med lanternorna på hwar annan lutande: Nu ses en sten hängande emellan tvåanne andra: Nu äro de på annat sätt öfwer hwar annan upstälte och upgiltrade.

Jorden på slåta fältet, i dällder och karr, är af åtskillig blanning, dels af små sten, grus, sand, ler, mylla, o. s. w. Jordhwarfwen åter, som i dagen på några ställen kunna ses, bestå måst edels nerifrån först af små sten, sedan af sand, så ler, och öfwerst wid Jordebrynet af lerblandad mylla; och har hwarje slag sit läge, måst efter Jordarternes särskilda tyngd.

Bärgen, som här på orten förekomma, äro
 ock til utseendet mycket ojämnne och förstörde; Ty
 fast än de ibland i sina gångar och strykande lågen
 förefalla något släte och kulrige, så utvisa de dock
 på fullärna, gruster, hålur, klippor, och brant
 ta skår; ja, äro ibland af Sten-rösen och Jord-
 stenar liksom aldeles hölgde och öfverstrjalpte.
 På de bärg, som äro något höga, och hafwa
 branta sidor, är ock ofelbart någondera sidan för-
 störd: De större stycken ligga straxt nedanfö
 branten med helt friska brott, och skarpa kanter,
 de smärre längre bårt, mera stötte, mera skub-
 bade. De största och förnämsta bärg här i
 Häradet, som framdeles tyckes förtjena någon
 nogare undersökning, äro i Birkala Socken,
 Mäulawuori, Linnawuori: i Wesilay, Hästing-
 wuori, Callawuori: i Cangasala Meurenwuori:
 i Orivesi Socken Huppis, Kälynharja, Nuric-
 ko, och Uniwuori, hwarest berättas wara åtskilliga
 gångar och gröpper i bärgen. I Messuby Socken
 Nitiwuori, Hepowuori och Juwanwuori, hwilcket
 sista, efter allmän sägen, förmenes hysa Silfver-
 malm. Vuoreywuori är det högsta på hela någ-
 den. Hängaswuori wid Nurmis by, i denna
 Socken är ock derföre märkwärdigt, at det sä-
 ges gifwa mångdubbelt Echo.

Stenarterne, hwaraf dessa bärg bestå,
 äro antingen en allmän gråsten, som innehåller
 en blanning af Quarts, Skimmer och fält spat;
 eller

eller ock en Sand- och Skimmerblandad Skiffer, som i sina stående eller svåfswande gångar, här i någden allmänt förekommer.

Deze Bärags-ålder kan altså billigt föras til sjelfwa Skapelse-tiden; Ty af de förfarnaste Bäragsmäns rön är ju bekant, at slika bäragsarter, som dessa bärags innehålla, aldrig ätt sedan Synodastoden fått någon ny sammansättning, utan så då, som ock sedermera, ständigt blifwit förstörde. Ingen har i dem ätt funnit petrificater, ej eller äro de i några sten-förvandlingar märkte; andra skäl at förtiga.

Beträffande åter de allestädes här kringströdde lösa stenar, eller Tyskarnes så kallade Geschiebe, de widsträkte sandåsar, Jordhögder, sandkullar och en hop annat flötswerk, så äro de ej allenast ojäfwige witten af en allmän synodastod, utan böra ock hållas för des rätta lemnningar. Både förnuftet och den uppenbarade sanningen gifwa anledning at tro detta; Ty af Glöds-Historien är ju bekant, at när watnet skulle aflöpa, upkom et stort och starkt wäder, häraf måste fölgt et grusweligt swell och storm, som i ansseende til sin werkan på jord-ytan, wäl kunde åstadkomma så stora wäldsamheter, at en del bäragsförstördes, bäragsarterne af dem kringspreddes på åtskilliga orter, at widsträkte sandåsar upkommo, at sandhögar och Jordkullar uppades, med åtskilliga Jord-gyttja-sand- och ler-hwarfs flödan; de om hwarannan, af hwilcka ock nu de uråls

Dris

driga bårgeren och stenlagen finnes här öfverhölg-
 de. Sjelfwa de Kringspridda lösa stenarnas
 skapnad, brott, och lägen intyga detta jämnväl på
 det kraftigaste; Ty på dem finnes ännu nästan
 samma vinklar och kanter, som swara emot hål
 och rånnor i hållarne, hwarifrån de blifwit skilde;
 Jordhögdernes utsträckning ifrån Norr til Sö-
 der wisar ock tydeligen, at wid deras upkomst sli-
 ka wäder regerat, som nu i det stora werldenes
 Hof äro oföränderliga, at förbigå andre skäl, som
 til bestyrckande häraf, så af andra Länders Stens
 förwandlingar, som åtskilliga andra främmande
 rings inblanning i Jorden kunde tillräckeligen
 anföras.

S. 3.

Mon och lera, hwilcka af alla förfarna
 Bårgsmån billigt hållas för urqwäds-ämnen til
 en hopy andra Bårgarter, finnas här mycket säl-
 la, utan inblanning af andra Jordarter.

En med Mo och Järn-ochra blandad lera
 wid Pyhäjerfwi Sjöstrand och Reho by, är be-
 synnerligen derföre märckwärdig, at så snart den
 kommer up i dagen, hårdnar hon til et stenhårdt
 årtne. Denne tör wara grunden til en del här
 befintelig Skiffer, hwilcken i sin sammansättning
 ej huser någon skimmer, utan blott mo och Järns-
 haltigt ämne.

Myllan, såsom tilkommen, af örter els-
 ler

ler djur, är här nog tillräckelig och djup, besynnerligen i botten på insjöar, och i kårren finnes den ofta öfver en alns mågtighet. Denna upkastas af försigtiga åkerbrukare i högar, upblandas med granris, och utföres sedan efter någon tid, med fördel, såsom annan Gödsel, på åkrarne.

Sanden är måst Mo-blandad, så på fälten som i Sjöar och Strömmar. I Messuby Socken och på få andra ställen finnes dock en god Quarts-aktig Pärlesand.

Flygtsand gör ock i förenämde Socken litet skada, som wäl ån kan tålas, allenast ej framtiden finge större känning deraf.

På åtskilliga ställen förekommer här ock en röd sandblandad Järn-mylla; Deraf tilverkas ej något Järn, utan husen färgas allenast dermed röda, som förmenes mota och förekomma rötan.

Sjelf-fråsten finnes här ej i några bärg, utan allenast i geschiebe; desß stoft brukas i gamla sår til läkedom.

Kalkstenar äro ock förr brutne wid Hapasarri By i Euhmalax Capelgård, men för stenens blanning med eldfasta stenarter, är hela arbetet nu eftersatt.

Sönderstött obränd Kalksten, upsuftas med watten, brukas här af menige man til bölders eller apostemers mökning, dock blå-leran oftare, och med större fördel.

Slip

Slipstnar rått goda brytes ock i Bircala samt Orivesi Socknar; någon handel utom Här radet idkas dock ej dermed.

Huru Quartzen dageligen tillväxer, och måst alltid fyller råmnorna i bärger, är mer än allmänt bekant. Vid Callawuori i Wesilar Socken förekommer wid bärget, på den sidan, det blifwit förstördt, et widhånge af Quartz; i det samma kan ej allenast än ses lämningar af måssa och några höstrån, som deri blifwit inneslutne, utan märkes ock, at några spat, gryn och andra små sandstens stycken efter sin särskildta tyngd deri blifwit inblandade.

Blyarten, som här tages af åtskilliga bärger, i Bircala, Mesuby och Cangasala Socknar, är något järnblandad, derföre ock mycket strång upp i dagen, men tämmeligen god, när den brytes på djupet.

Zornsten kan man ock finna på några ställen wid Nurmisby i Messuby Socken.

Granater, röda och swarta, finnas jämswål i någden til nysnämde ort, dock ej i något bärger, eller med så orediga kanter, som här wid Abo, utan allenast i lösa stenar, måst igenomskinliga, och i en tämmelig redig polyedrisk figur. Dese stenar kallas här af menige man Helmikivet, (Pärlestenar). De swarta Granater tyckas framför de röda hafwa något mera at innebära. Skulle man råka på sjelfwa bärgerlagen hwarifrån de blifwit skilde,

skilde, så torde man ej fela i hoppet, at finna Tenz Malmer här uppe i landet. Efter Herr Archia- tern Hiernes berättelse i des andra flock om Jor- den, skulle wäl i Wesilar Socken finnas et bärg, hwaraf utdunstade en så stark Swafwel- lukt, at den angrepe så Sittwer som Bly; Men menige man berättar, at inga spår dertil funnits. Ny- ligen har man dock blifwit underrättad, at i We- sicansa Capell af förenämde Socken, skal finnas et bärg, kalladt Hainimwori, (Ståtbärgen), hwil- ket namn tyckes gifwa anledning, at wid detta bärg, härom göra nogare försök.

Alf Malmarter är här alt för få ännu upptäckte. Ränningar til åtskilliga Kjesarter är allenast bekante; en del af dem hålla Järn allena, några Järn och arsenik, en del åter Järn, ar- senik och Koppar, såsom den kjesarten, hwil- ken i Hepowuori wid Murmis By, förekommer. Denna kjesart är söga skild til utseendet ifrån den allmänna pyrites, eller Järnbundna Swafwels kjesen, äger dock något hwitare färg, och faller i brytningen jämwäl mera jämn och skinnande. Så- som denne måst består af Järn, så innehåller han ock altid mera Swafwel, än arsenik och koppar. Af våra Landsmän har vår wittre Procancellor och Biskop Herr Doctor Johan Browallius uppgifwit de tydeligaste kännetecken på denna Malmart. Den kallas af honom i des Idea regni lapidei: Sul- phur commune mineralisatum cum ferro, arse- nico & cupro in massa citrea vel fulva. I Herr Chemiæ Professorens Wallerii mineralogie pag. 285. heter han åter: Cuprum sulphure, arseni-

co & ferro mineralisatum, minera colore pallide flavo parum nitente. Hvilket utmärcker enahanda kännemärcken. Det ser ock så ut, som härten här på orten igenom behörig förädling ej än hunnit frambringa någon mogen frukt i vår tid, utan spart den åt en kunnigare Efterwerld.

På några sumpiga ställen i Nurmis By, i Messuby Socken och Hangola i Etzeri Capelgård, finnes en hopgytrad mo, hvaraf fordom i små åsior blifwit tilwerckadt Järn: Nu är det ej mer i bruk.

Järn=Ochran förekommer jämväl här, ej allenast i alla råst-källor, utan ock i sjelfwa Jord=Den, såsom wid Suckila By i Drivesi Socken, hwarest wid tilgräntsande Sjöstranden första Jord=hvarfwet består af en Mullblandad lera, sedan sandig mo, och underst Järn=Ochra. Sedan den är tagen ur råst-källorna, skiljes den först wäl ifrån all främmande Jordaktighet, blekes i Solen en tid på Sommaren, och derpå nyttjas til klädfärgning.

En fin mo-blandad sandsten kallas här af Inwånarena derföre Hikikiwi, emedan den, liksom en Hygrometer, för instundande rågn alltid blir fuktig.

Violsten, så kallad af den röda byssus, som derpå wäxer, förekommer här ibland. Några berättas at deraf nog skal finnas i skogarna wid Ruoswesi och Drivesi, hwilket förtjente nogare undersökning.

Om Stenförvandlingar har man det enda at berättat, som Herr Assessoren Tilas anmärkt, at wid Sjöstranden, som wetter åt Sahalay ifrån Cangajala Socken, skal finnas trädrotter som til en fin jordart i Dchra blifwit förwandlade. Sjelfwa bärgarterne här på orten insyga eljest, at hvarken nu, eller framdeles i dem några stenförvandlingar, eller annat stenyctel stå at förmoda.

Andra Afhandlingen.

Om Sjöarne, deras widd, läge, förändringar och förknippelse med Hafwet, jämte anmärkningar om Foräar, Strömfall, Strömstannande, Källor och andra Batten.

§. I.

Sjöarne, som här i Landet finnas, äro til widdan nog utsträkte, upfylde med en myckenhet Holmar, Skär och Klippor. Måsta delen äga alt för ringa djup: men wid något bärg, eller högd, äro de dock altid djupare.

I Norra Delen af Håradet får man se de största och tillika grundaste Sjöar här på orten.

ten. Deras som ock kårrens widd tiltager nästan årligen; ty såsom de få Forfar, som här finnas, alltid med tider blifwa grundare, och ej tillräckeligen förmå afföra dessa widlyftiga Sjöars watten, öfwerfwänna de sina förra stränder, förändra först en torr hård wall til et sumpigtt kår, och omsider til en widstråkt grund. Sjö. Alt orten icke des mindre af naturen är nog wäl belägen til detta ymnoga waterns afledande, är mer än tydeligt deraf, at här ej allenast är et utlopp til waterns afhållning, igenom Forfar, Nar och Sjöar förbi Biörneborgs Stad til Hafs, utan ock wid högheden af Lippo stora källa, begynnes et annat ått Österbotten; det tredje tyckes draga sig ått Päijene stora Sjö, som sig åfwen til hafs ut-tömer; Ty ifrån Ginola, eller Niemiswesi i Keuru Socken, berättes, at igenom sjön Nikara samt små åar i kårren är en förbindelse med sjelfwa Päijene. Nu äro Sjöarne i norra delen af detta Härad belägne wid påß under 62. Graders och 55. minuters Pol-högd, Sjön Päijene åter under 61. Grad, och 57. minut. kan alltså ej annars wara, än at Sjön Päijene måste ligga nog lägre, än de förra, och följakteligen deras watten åfwen i den kunnna afrinna. Skulle igenom dessa utlopp watern, så af de grunda sjöarne, som kårren härstådes, så behöwigt utfall; så wore denne ort ej allenast mera frei för skadelig frost om Sommaren, utan kunde ock säkert då förwäntas mera hård-wall, och en ansenlig tillökning på sjelfwa fasta landet. På några ställen här i Häradet möta och Sjöar, i hwilka watern stått högre förr, än nu, såsom i

Cuhmalay Capel-gäld, hwarest watnet nu står 2. a 3. famnar lägre än fordom. Skilnaden här rörer deraf, at när, i forna tider, denne ortens sjö-
ra Sjöar hade utlopp igenom Sarsafors i Cangasala Socken, och den ej til fullo kunde afföra deras watten, öfverswämmade det så högt landet härstädes; men sedan år, 1604. af en upkommen häftig Skogsgeld en måha emellan Cangasala och Pelfene Sjöar blef igenombränd, ändrades ej allenast, som i landet allmänt bekant är, strömfallet närmare detta Capel-gäld til Jharis By, hwarest nu nya Forsen är, utan förorsakades ock det, at sjöwatnet til nu warande högd wäl härstädes sänkte sig; men deremot i samma mon, nu åter öfverswämmas andra ställen.

Hwad åter widgår de känningar til waterns större högd i forna tider, som i första afhandlingens 1. § äro anförde, och man sade skola finnas i någre dälder under Sandåsarne wid Pyhäjerfwi Sjön i Harju Capelgäld, så är en del af dem den allmänna Syndastodens lemningar; en del åter hårrörer af ortens särskildta bestaffenhet. Således har wäl, på några ställen af Pyhäjerfwi Sjön, watnet til 6. a 9. alnars högd förr stått längre up än nu; Men som desse orter endast förefomma närmast Tammerfors ström, som årligen ej allenast om Bären, utan ock annars ständigt utföre Strömmen, med sig förer gytja och sand, upkastar dem på näst tilgräntsande stränder, och under blåst med wågornas tilhjelp ständigt opblandar stränderna, samt förorsakar nästan för hwart år en liten

liten ny Jord-affätning; Ty tyckes detta watnets lägre stånd, nu än förr, ej eller med fog kunna tillskrifvas watnets minskning, utan mera strändernas landande; Hvilket nu, sedan Strömmen blifwit wid fallet utwidgad, och mera, än förr blifwit kånbart.

Stora Sjöar äro härstädes liksom eldstäder, hwilcka upwärma luften och förhindra så delig frost om Sommaren; Ty aldrig har man än märkt åker-fälten, som wid dem warit belagne, skadas af någon frost, fast och närliggande orter, som hyst fårr och åar, uog haft kånning deraf.

De största Sjöar, som här i Häradet förekomma, äro i Birkala Socken, Pyhäjerfwi: i Mesuby: Näsijerfwi: den största på hela någden, kan wara wid påß af 4 quadrat mils widd: i Wesilar Socken, Taurunsälke, Sorvansälke och Allholari: i Lämpåle, Kortesälke: i Tangasala Socken, Långtellmäxwesi, Råine och Mesijerfwi: i Orivesi, Eråpyhån-Selke och Juxwanwesi: i Ruowesi Socken, Raurawesi Wisurwesi, Ohrian Selke och Wangowesi: i Keuru förekomma Keururwesi, Pihlawesi, och Oinola eller Niemiswesi, hwilcken förmedelst små åar, och insjöar igenom fårr och måßar, skal hafwa sammanhang med stora Påjiene, som förr ommålt är.

Förutan dessa förekomma och på ätskilliga ställen en hop Fiskrika små insjöar. Wid en del af dem är det besynnerligt, at de årligen wid watus brynet taga en jordfårva, och omsider så blifwa täfte, at inga spår til Sjö mer synes, utan äro de

öfwer alt med gräs och trån bewyrne. En hopy sådana Jordtäcka Sjöar brukas nu af Jwånarena til ång, och kallas af dem Lätro nitur, äro dock något obehwäme at bärgas, emedan Folket til midjan i dem nedsjuncter, när gräswårten skal slå med lian, eller på fasta landet upföras at torckas.

Den Sjön hwilcken i Birkala Socken, efter Herr Ougellvis berättelse för Herr Archiatern Hierne, skulle varit så igen wuren, at då öpningsens omkrefz allenast bestått af 36 alnars widd, är nu mera så aldeles Jordtäckt, at öpningen knapt finnes wara af 1. alns Diameter.

Åf dese Jordtäcka Sjöar härstamma ock de så allmänt bekanta flyeholmarna. De äro ej annat, än et löst stycke af Sjöarnas Jordtäcken, hwilcka med gräs, buskar, ja ofta stora löstrån drifwas af wädret, nu til den ena stranden, nu til den andra. Sålom Landtman har märckt, at fisken ej allenast i leketider, utan ock annors gärna wistas i lugnet, under dessa flytholmar, så äro ock folket mycket monna derom, at fästa dem med pålar wid sina ågor och stränder.

Någre af dessa Insjöar äro derföre ock märkwärdige, at i dem finnes blott enahanda slags fisk. Så äro i Tesoma, en Insjö wid Harju Capelgård, allenast Abborrar til finnandes. Wörö Tråsk i Österbotten skal dock wara mera sällsamt, emedan der finnes allenast helt små gäddor; hwilckas plena wårt, tyckes komma deraf, at de, såsom fisk frätande, ej hafwa i slika sjöar tilgång på föda.

Til ej ringa skada händer ofta med dessa Sjöar, at när en mycket sträng vinter förorsakat tjock is, och wät snö på den til myckenhet tynger, så försvårs i dem Fisken, och dörr aldeles ut.

Wid Sarwana By i Knowesi Socken, ligger en Sjö, som skal hysa så klart watten, at botten helt tydeligen kan ses, på 5 a 6 alnars djup.

Insiöarne Ternejerfwi och Kabtalambi, böra och derföre wara bekante, at igenom dem är i Birckala Socken Navigations leden, til undwiskande af Näckia Fors Strömsfall, til hafs utsedd.

Måst i alla dessa Sjöar finnes wäl Pärles sneckor, men ingen har dock än funnit i andra några Pärlor; utan allenast idem, som wid Forsfar och Strömmar hafwa sit tilhåll, hwarest och Pärle-fiskeri idkas, om hwilcket alt i påföljande S. widare skal berättas.

S. 2.

Några Forsar, Strömmar och en ymnighet af År och Bäckar förekomma här på orten. De indela artigt landet, förorsaka en nöjsam utsigt allestädes, och, sedan de gjort åtskilliga krökningar, at utsprida sjöafwelen många människor til snis, uttömma de sig omsider i hafwet, och derstädes blanda sig i des salta.

Forsarne, som öfwerst i Häradet finnas, äro ej af särdeles fall. Menke Fors som högst der i landet förekommer, är ibland dem den högsta

jämväl i anseende til strömfallet; Melais, Cautu, Muralay äro sedan långt mindre, intil deß Tammerfors i Meshuby Socken, tar emot, hwarest watnet ifrån 30 alnars högd sig nedstörter.

Pärlesfiskeri idkas så i denna, som Kuokala Ström i Lempele Socken. Pärlesnäckorne finnas i dessa Strömmar måst på Sandbankar, hwarest de liggia hwarstals på hwarannan. De bästa fångas på buse jidor af sådana ställen, der est Strömmen til något djup igenomskurit sandbanken. Krästorne förmenes wara Snäckornas fiender, och påstås, at de hafwa utödt Pärlesnäckorna ifrån några åar. Det är wäl sant, at dese bägge slag aldrig finnes här på orten i en och samma ström. I anledning deraf tyckes och Nockia Fors, $\frac{1}{2}$ mil södeles ifrån Tammerfors belägen, ej nu äga några Pärlesnäckor, emedan der finnes krästor til myckenhet. En tillräckeligare försäkerhet lärer dock framdeles göra utslag i denna mening. Eljest skola Snäckorne nedgräfwä sig om vinteren helt djupt i sandbankarna för kolden skul, om Sommaren åter upkomma. Med huf och ej med dykande uptagas de här. Hårtills har man ej haft något utwärtens tecken om Musflans innandömmen, utan så många, som kunna fås up ifrån watnet, så många har man ock wid öpnungen sönderbrutit, och således har för et enda foster, ofta 100. ja 200. Mödrar blifwit dödade.

Nockia Fors är här på orten den längsta, kallas ock dersöre Umäskki, eller Moder-Forszen; emedan genom den ej allenast afflyter til Hafs de fläste

fläste detta Häradets watten, utan ock måstadelen af det, som Sawastland har at afståta.

Märkwärdigt är med en del af dessa Forsfar, såsom besynnerligen Tammerfors, Nuockala och Zharis, at de stundom om vinteren i sit strömmande afstanna. Detta Strömstannande infaller 1:mo aldrig här om Sommarens, utan om Winteren. 2:do Begyñer stannandet ej der watnet sakteliga rinner, utan ibland hållorne öfwerst wid fallet i des trångsel. 3:tio Är märkt, at då måst infalla dels kalla nordblåster med snöfall; dels ock annat starkt wäder, som blåser emot Strömmen. 4:to säges ock då Strömmen ibland på några ställen tilfrysa ifrån botten å tytan. 5:to Berättes, at wid sligt strömstannande skal upresa sig wid öfwersta fallet liksom en wägg af is, hwilken förhindrar det öfra watnets nedflytande, och förorsakar, at man torrskodd kan gå öfwer Strömmen. Af detta tyckes altså följa, at kölden kommer detta strömstannandet til wäga; Ty såsom det allenast infaller om Winteren, och då en kall Snöblandad blåst werkar emot Strömfallet, så förhindras ej allenast watnets wanliga flytande, utan ock igenom Snöns inblanning befordras des hastiga sammansfrysning; Och blir altså nog begripligt, at wid öfwersta strömfällen i trångseln bland stenrofen wäl en sådan iswägg kan upkomma, som et sligt strömstannande förorsakar. Förutan alt detta, så kunna ock drifis, lösa trån, och annat småsk, som i Forsarne altid finnes, åfwen efter omständigheterna i trångseln wid sjelfwa strömfällen til strömstannandet bidraga.

Wid Ruockala Forß Ström-stånande, tyckes ock utom des, så wäl som wid andra af samma beskaffenhet, böra för en enskild orsak anses, at emedan alt Esqwestelands watten, som denne Forß afför, förut måste igenom et trångt och grundt Sund wid Lembois By i Lempele Socken framkomma, innan det i Forßen kan afrinna; så händer ock ofta, at detta Sundet ibland nästan til botten igenfryser, ibland ock om wintertiden under Isen tilstänges, hwaraf i förenämde Forß en märckelig ändring sig måste tildraga. Några af menige man wästa, at detta strömstånandet skulle förordas af deras så kallade Hiden wäki, eller Sjörån, hwilcket dock, såsom ogrundadt, af sig sielf förfaller.

Alt nogare blifwa underrättad om denna ortens högd öfwer Hafwet eller Wattupaket, så har af wanlig ynnest Matheseos Professoren wid Kongl. Lärosätet härstädes, Högdade Herr Nils Hasselbohm behagat meddela efterföljande utdrag, af de mätningar han gjort öfwer Strömfällen i från Björneborg intil Tammerfors i Meshuby Socken, och har högden sannits wara.

		Wattufall.	
		aln.	tum
I Cumo Socken af Birile och Lam. forß		8.	1 $\frac{1}{2}$
Winnais	—	8.	12 $\frac{1}{2}$
Hawingi	—	5.	2 $\frac{1}{4}$
Eufäri	—	1.	9 $\frac{3}{4}$
Woltis	—	2.	7
Kackulais	—	4.	14
Karin-oja	—	2.	2 $\frac{3}{4}$
Huivo	—	4.	17 $\frac{1}{2}$

		Watufell.	
		aln.	tnn
	Haröla	—	2. 12.
	Putaja	—	3. 15 $\frac{1}{2}$
Huittis Socken	Malva	—	1. 13.
	Pewola	—	1. 2 $\frac{1}{2}$
	Itjä	—	2. 12.
Tyrwis Socken	Kaucko	—	2
	Mescala	—	1. 2 $\frac{1}{2}$
	Kifa	—	1.
	Tyrwisby	—	6. 9.
	Womaskofsi	—	1.
Birckåla Socken	Rockia	—	30.
Mefuby Socken	Tammerfors	—	30.

120. 11 $\frac{1}{2}$

Häraf blir altså tydeligt, at blotta Forbarnes högd ifrån hafsbandet wid Björneborg, utwisa Tammerfors Ströms läge wara 40 famnar öfwer watupaket. Följer man watuleden, är Björneborg säkert derifrån 13. mil belägit. Skulle man vidare med Earamuel, och flere, fordra åtminstone en famns slutthet på 1000 famnars längd, jämwal för det långsamt rinnande watnet, borde i så stor distance nästan en lika högd tilläggas. Wil man allenast taga mindre för mer, och påstå at högden wid Lippo i Åtzeri Capelgård, som ligger 10 Mil ifrån Tammerfors, och på hwilcken wäg jämwal åtskillige, fast ännu omätte Forbar möta, wore 60 famnar högre, än hafwet; så skal man ändock finna, at denna orten af naturen fått
nog

nog högd, och at wäl möjligt wore, at de myckna
 Rärrens och grunda Sjvarnes widlöftiga watten,
 kunde härifrån afföras, som nu för tiden så stor o-
 lägenhet och skada förorsaka. Eljest wisa dessa ströms-
 fals mätningar, at i fall watnet ärligen skulle
 minskas och aftaga, en half tum, eller hwart hun-
 drade är 2 alnar, så skulle hafs watnet wid wår
 Frålsares Födelse stätt öfwerst wid Cumo Socken,
 nästan emellan Huiwo och Harola Strömsfall, samt
 således mycket lägre, än hela detta Härad, änskönt
 det då hade ej allenast öfwerflömmat stället, hwa-
 rest Biörneborgs Stad nu är belägen, utan ock
 hela landet der omkring. Inga spår, inga kän-
 ningar äro dock här på orten at tilgå, som det kun-
 de bestyrcka. —

Wäl har man hört berättas om et Skeps-
 wrak, på Ladugårds ågorne wid en liten Holme
 i stora Cumo Elfwen, i någden af Biörneborg;
 samt om et annat wid Sundnäs i Gård, och det
 tredje i et Kärr kalladt Lettomeri: Men til det för-
 sta stället kan man så annars, som besynnerligen
 under påstående flod-watten, än i dag med små
 fartyg upkomma. Til den ort, hwarest Skeps-
 wraket wid Sundnäs skal wara funnit, har åter
 före gått en gren och ådra, af sjelfwa Cumo Elf,
 hwilken nu mera af sand, som Strömmen med-
 fört, är så godt som aldeles upfyld och tiltäpt; Och
 hwad Lettomeri angår, så intyggar sjelfwa namnet
 samt andra nu för tiden derwid befinteliga omstän-
 digheter, at det wäl fordom warit en stor Insiö,
 och haft utlopp til stora strömmen wid Lill-Naumo
 By;

By; men den har med tiden, som en hop andra
Insiöar härstädes, blifwit Jordtäkt.

På Källor är här på orten ingen brist, alla
fält och dällder, sjelfwa högderna och Bärgeren äro
dermed wäl försedde.

I Kärren förekomma ibland några Källor,
som äga besynnerligen godt och wederswectande
watten. Swad de Junehälla, kan ej med wanliga
wattuprof utrönas. Et Aetheriskt och Bitumineust
wäsende tyckes dock framför annat i dem röja sig.
Mnium, cauce simplici, geniculis inflexo,
ses altid wid dem frodigt wära, hwilket Herr Ar-
chiater Linnæus, såsom et wist kännetecken af
slika kall-källor, äfwen för detta artigt angifwit.

På Kullen af Kirunlinna, et bärg i Pels-
kene Socken, finnes ock en skön Källa, hwars
watten Inwånarena ej med ringa fördel och gagn
skola bruka för upslag i munnen.

En Otttondedels mil ifrån Kuopesi Socknes
Kyrcka berättas ock wara en Källa, som med sit ut-
torkande, efter allmän sägen, skal utmärcka niß-
wåxt-år, och altså lärer wara af de så kallade Jun-
ger-brunnar. Swad sammanhang detta hafwer
med sjelfwa saken, derom kan med nöje läsas i
Herr Archiater Hiernes 1. flock om watnet.

Äf Swart- eller Rost-källor finnes en an-
senlig myckenhet. De hysa måst en gol Järn-ockra
på botten, och spela med alla Regnbogs-färgor
wid watubrynet. En del af dem utwisa mera et
groft mineral, än något spiritueust wäsende, och
de så alle af Galläplen, The, och Ekeblad en swart
de

färg. Några luft röjer åter en flygtig vittril-
 ånga, som med annat ætheriskt väsende och nå-
 got groft mineral tyckes vara sammabunden; så-
 som en källa wid Benheiski i Drivest Socken,
 och en annan wid Lurjala gård i Laugasala. Des-
 sas watten blir med Galläpplen högrödt, som i par-
 timmar warar utan någon ändring til svart. Sac-
 charum Saturni förorsakar på detta waten en mjölk-
 färga, Lacmus Violet; med Sal Tartari sker
 ringa ändring; med sura spiritus, såsom Vitrio-
 li, Nitri och Salis ammoniaci märkes ingen sjud-
 ning. Af Viol syruppern får det en blå grön färg.

Annars förekomma ock än annorstades
 dylika källor, som mindre än dese förenämde
 hysa något groft mineral. Wid Tyrkölå By i
 Birkala Socken är en sådan, som ock en annan
 wid Prästegården i Drivest Socken, hwilken här-
 tills lemnat alt för wackra prof af sit hälsosamma
 watten, och hwarje Sommar af många brukas.

Tredje Afhandlingen.

Om Bäderleken, hurudan den på
 hwarje årsens tid infaller, jämte an-
 märkningar om Sjöarnes Utdunst-
 ning, Snö, Hagelfall, Bråk, Isens
 tjutande, Åska, Lychtgubbar,
 Norrsten m. m.

Banseende til denna ords nära belägenhet til
 Norr-

Norr-Polen, skulle den tyckas vara en stark köld underkastad och de deraf flytande åtskilliga olägenheter. En underbar Skaparens wisshet märckes dock derutinnan, at Landet är wäl uphögd och lutande emot Middags-Solen, hwarigenom kölden förefommes.

Man måste wäl ofta, nästan hela 7 Månaderna, här fördraga Winter-kölden; men Sommaren deremot inställer sig med så mycket större hetta, och längre dagar; Hwaras händer, at ej allenast allehanda wårter wäl triffwas, utan mogna jämwäl fortare och bli snarare kärnefulle, än i Södre orterna; Hwilket, alt annat at förbigå, Zäsmöse (eller Bråkorner) här på orten utwisar, som efter 7. weckor, eller 2. månader, sedan det blifwit sådt, kan mogit i ladan inbärgas.

Tiden, när Wären härstädes infaller, är wäl något föränderlig, dock får man i medio Aprill eller sidst medio Maji fågna sig af des nöjen. I förledit år sågs den 20 Martii ingen snö mera här på orten, Sjöarne woro isfria, All, Björk och Hafel blommade, samt Myrorne woro stadde i sit fulla Sommar-arbete; Sällan plåga dock desse omständigheter, så tidigt infalla, om icke då allenast, när en mycket torr Sommar gått förut, och ej nog rågn om hösten nerfallit.

Sunnan, Sud-wäst och Sud-öst plåga om Wärtiden vara de wanligaste wäder, hwilka, med warmt rågn, ej allenast förorsaka hastig Sommar, utan ock upwärma lusten, samt upliswa alt, och bidraga mycket til örternas frodiga wärt.

De ljusa nätterna, wackra blomsterfältten, foglarnes ljuswa låten, och rinnande åars susande, som denne tiden intaga allas sinnen, utmärcka tydeligen, at naturen hwarcken af prydnad, eller andra nöjen, förnekat denne orten någon fördel.

Sommaren, som sedan påföljer, är så mycket behageligare, som man då, snart sagt, alltid får se en klar himmel.

Heran och Sommar-wärman är jämnwal då så mycket mera känbar, som för Solens första drögsmaal under Horizonten man föga denna tiden äger någon natt; at förbiå, huru af en myckenhet bärg, och olika Jordhögder Solstrålarne undergå åtskillige brytningar, hwaraf ej en ringa tillökning af värma, besynnerligen i lugnet ner i dällderna, förorsakas.

Åf allt detta härrörer ock det, at af Sjöarne så ansefligen här utdunstar. De nya röu, hwar med Professoren i Upsala, Herr Nils Wallerius, riktat Betenskaper om Wattnets utdunstning, gifwa tillkänna, at watnet på en het Sommarkdag sänker sig til $\frac{1}{2}$ tum; Men at utdunstningen härstädes är ändock starkare, och ofta, besynnerligen i Julii Månad, stiger til $\frac{1}{2}$ tum. Det bewisa åtskillige någon tid härstädes anstälte försök och samlade anmärkingar. Har altså Herr Musschenbroek i Holland, nästan så åfwen Herr Sedisleau i Frankrike funnit 29 Rhenle. tum, såsom et medeltal af årlig utdunstning derstädes, så måste til det minsta dubbelt, eller wid påf 57 tum för årlig utdunstning af Sjöarne härstädes antagas; hwilket ej är för mycket, utan snarare för litet; när man

man besinnar den ansenliga Sjöarnes utdunstning, som wid deras Isfrysning, stark köld, och annars om Vinteren föga mindre än wid Sommarhetan, sig tilldrager.

Hösten som efter Sommaren sig inställer, är här på orten hwarken så osund, som annorstädes, ej eller infaller den alltid med öfwerflödigg wåta, och ständiga mulna dagar, som på många orter ske plågar.

Allehanda frukter förnöja ock då så synen som smaken. Dansedt af dem som til öfwerflödigg läckerhet tjena, här ej stort fins, så är dock merendels ingen brist på dem, som til nödig föda tarfwas. När ej allmänna landsplågor infalla, eller folcket göra sig öwärdiga Herrans wälsignelse, så bindas och här i Skörde-anden säkert så rika kårswar, som någonsin annorstädes.

Om Hösten infalla här alltid de måsta blåster, ständigast ifrån Nordan, Nordost och Nordwäst; Hwaraf ock orten den fördelen hånder, at all töcken och dimba, som annars denna tiden til myckenhet skulle upfylla lusten, blifwer igenom desse wäder skingrad: Jorden småningom afkyld och tillredd, at emottaga den påföljande Winter kölden.

Då märcker man ock, huru igenom åtskilliga lindriga nattfroster löfwen af allahanda trån nedfällas, på det träden ej igenom dem må insupa för mycken wåtka, och af Winter-kölden så skadas, at de aldeles utdö; om hwilket med ej mindre nöje än öfvertygelse i Kongl. Swenska Wetenskaps Academiens Handlingar för år 1739. kan läsas. Så undanrödjer naturen self sina bristfälligheter.

Slutet af September Månad, wissar sig wäl Winteren redan alswarsaminare, med innefallande Frost-nätter, har dock sällan någon stadighet, förr än i November Månads början, då först den tidiga Wintren här på orten inställer sig, hwaröfwer så allmänt klagas.

Man fruektar dock billigt före, at om ej detta skedde, skulle här stå rätt illa til. En förer man sig allenast til minnes, huru åren 1697. och 1710. inga färre och sjöar i December Månad ännu woro här tillfrusne, utan Jorden war bar, luften uppfylld med röcken och dimba, hwaras påfölgden blef en swär Väst nästan i hela Finland; så lärer man finna huru nödigt det är, at Jordkorpån tidigt här tillfrysar, och af kölden med en fast källa beslögges.

Wår Winter är ibland mycket sträng och kall; Men det goda förråd på wed, och allehanda Vekterier, hwarmed naturen försedt landet, förekommer och möter denne olägenheten.

Snön, som då betäcker Jorden, förorsakar om Winter-nätterna ej stort mindre ljus, än sielfwa dagen, samt gör alla färre och andra orter brukbare til öfwerfart, sedan kölden byggt Chrystal-Broar öfwer alla Sjöar til hela 5 Månaderne, hwarigenom tilfalle uppas til en fördelactig rörelse i landet. Märkwärdigt är ock det, at man här får förnimma, huru Sjöarne ofta wid långt mindre köld sammansfrysa, än då de uptina. Detta tyckes altså utwisa, at kölden ej är det endaste som bidrager til watnets frysning och förwandling

til Is; utan at ock något annat til denna werklans
 åstadkommande åfwen då måste inståmma. Spi-
 ritus nitri, som af alla hårtils bekante saker, måst
 ökar köldens styrcka, föregifwa många naturkun-
 niga hårtil åfwen bidraaga; det tyckes ock wara så
 mycket sannolikare, som et nogare betræktande af
 sjelfwa Is-Chrystallerne skapnad, synes intyga,
 dem ej äga en olif figur af den, som sjelfwa Salt-
 petter Chrystallerne allmänt hafwa.

Isens tjocklek är härstädes i Sjöarna
 måstendels 3 fot, och efter menige mans anmärk-
 ning skola Isarne sedan den 24 Februarii emot den
 sidan, som ligger åt watnet, ej mera til, utan stån-
 digt aftaga.

Om Hösten, sedan Sjöarne tillfrusit, och
 då derefter någon tid stark köld följt, märkes i dem
 alltid remnor och stora wråkar. De synes här-
 röra deraf, at när det under Isen inneslutne wat-
 net fryser, och efter wanligheten til större widd då
 wil sig utdåna, hwilcket likwål den ofwan liggan-
 de Isen hindrar, kan ej annat hånda, än at den
 bräcker den öfwersta Is-skärpan i slika remnor och
 wråkar; som ock ofta med en sådan styrcka sker, at
 åfwen i det samma hållar och stora stenar wid
 stränderna söndersprängas. Isens tjutande och
 åtskilliga låten härröra ock af samma orsak; Och
 detta föregifwa någre wara et wist tecken til straxt
 påföljande nederbörd eller starkt Snöfall; Hwil-
 ket dock förfarenheten framdeles bör utröna.

S. 2.

Junga Wäder blåsa här länge, eller en wif-
 tid

tid ifrån någon wis kant; utan, såsom orten är belågen högt up i landet, så äro de ock mycket föränderliga.

Uf samlade anmärkningar härstädes är funnit, at Västan-wädret med sina afvikningar til Norr och Söder wäl funnat ibland en Becka och 14 dagar oförändradt påstå; Nordan och Sunnan högst 6 a 7 dagar: men Östan är framsför andra aldeles föränderligt.

Storm infaller måstedels med Nordan, Sud-wäst och Sud-öst härstädes; de största och håftigaste Stormwäder komma dock ifrån Nordost.

Sunnan wädret är här måst fuktigt och rågnagtigt; Västan är tørt och ger tecken til uphåls wäder; Nordan förer köld och Isbark; Östan blåst och yrwäder, som Finnska ordspråket lyder, Jden Suxwi, Jden Talwi, Jden Ilmat Ilkiämmät, Pohjasen Paccaset Pahemmat.

Igenom hällen Journal öfwer Wäders wärkingarne, har man märckt, at Wädren de nästförflutne åren, förhållit sig i följande proportion.

År.	Norb. dag.	Nordw. dag.	Sun. dag.	Sudw. dag.	Wäst. dag.	Öst. dag.	Sudö. dag.	Nordöst. dagar.
1747.	68.	84.	52.	59.	81.	19.	32.	30.
1748.	26.	62.	34.	64.	84.	23.	17.	19.
1749.	36.	61.	60.	79.	78.	21.	31.	35.
1750.	47.	75.	35.	96.	96.	28.	25.	25.
177.	282.	181.	298.	339.	91.	105.	109.	

Swaraf synes följa at Västan wädret, med sina afvikningar til Norr och Söder, är det gång

gångbaraste här i landet; at *Nordan* och *Sunnan* följa dernäst; samt at *Ostan* wädret med sina afwikningar är här det falsklyntaste.

Det är ock wårdt, at märckas såsom et ögonstänligt prof af *Skaparens* wisshet och godhet, at *Wästnan* wädret äger här *Herra-wäldet* öfwer *Nordan*, och at detta jämnwäl för de andra *Wälder* så ofta måste kusa; En *Werulam* har anmärkt i sin *Historia ventorum*, pag. 474. at *Nordan* wädret i sjelfwa *Grækeland* under *Röt-mån*an förorsakar en kånbar köld. Om det altså här wore det gångbaraste, och ej blåsten i synnerhet af *Wästnan*wädrets måst infallande, lindrades; så skulle det säkert förorsaka sådana ofågenheter, som på intet sätt kunde förefommis.

Allmoaen här i landet påstår, at wädret i hwarje *Månad* igenomlöper hela *Compassen*, hwilcket tyckes stånna öfwerens med det, som *Sturm* och *Mariot* i sin *Tractat: mouvement des aux*, pag. 50. af sina rön åfwen trodt sig hafwa anledning at sluta.

Rågnets årliga myckenhet här på orten wet man wäl ånnu icke wißt utsätta; Dock, som årliga utdunstningen för 57 tum billigt antages, och bekant är, at watten dunsterne om *Sommaren* allenast wid 32 graders wårma på *Fahrenheit's Thermometer* åro alla redan mer ån 2000 gånger glesare ån watnet, så följer ock häraf, at i fall lika mycket allestädes utdunstade, så skulle af blotta watten-dunster *atmosphæren* härstädes uppfyllas til 5700 fots högd. Det medgifwes gärna,

at med wädret en del här af afföres til andra orter; dock som Sunnan, Sud:ost, Sud:wäst åfwen deremot en hop hit tilldra: En myckenhet högder, och bång åfwen i landet finnas, hwilcka såsom mödrar til sjelfwa molnen hoppacka dunsterna; Så lårer icke des mindre skönjas, at på tilräckeligt rågn, efter ortens naturliga belägenhet, ingen brist finnes.

Äf gjorda anmärkningar är jämwäl funnit, at antalet af rågnaktiga dagar til de torra har härstädes varit år 1747, som $100 = 265$, 1748. som $81 = 284$. och år 1749 som $88 = 277$. år 1750 som $126 = 239$. hwaraf man altså tyckes kunna sluta, at förhållandet härstädes af de rågnaktiga dagarna til de torra i allmänhet är som 4 til 12, och altså åfwen, om rågnaktiga dagarnas antal kunde antagas för et mått til rågn:watnets myckenhet, skulle följa, at oansedt dubbelt här mera utdunstar af watnet än i Holland, så föllo dock här $\frac{1}{2}$ mindre rågn än der; hwilcket ock blifwer så mycket troligare, som bekant är, at besynnerligen om hösten, när de måsta rågn-skurar ske, hös of infalla starcka blåster. Hwilcka rena lusten ifrån öfwerflödiga rågn-åmnen, och bårdela dem til andra orter.

I slutet af Maji eller början af Junii Månad händer ibland, at man får se, huru det tillika Rågnar, Haglar och Ljungar; Hwilcket tyckes härdröra af köldens och wärmans täflan och jämnwigt denna tiden.

Zagelfall sker här måst i Junii Månad, med Nordan och Nordväst. De göra wäl ej alltid skada, sällan äro dock alla orter fria detsföre.

Snö faller hos oss ånsentligen hwart år, och merendels, i Norra delen af Häradet, till 4 fots högd. År 1747. skedde här det sista Snöfallet om Wären den 23 April, om Hösten insant sig åter den 23 October första Snön; 1748 sista Snön den 18 April, första om Hösten den 17 October. 1749. det sista Snöfallet den 12 April, första om Hösten åter den 6 October. November och Februarii Månader påstås wara måst Snörjke.

Wäder-Solar och Mån-ringar komma här ock ibland i åsyn, och efter ordspråket: Sateri auringon sappi, Selxäxi Tuinkehi, så tror menige man, at de förra betyda rågn, de senare uphåls-wäder. När Töcken ibland står i dällderna, och ej på högderna, somt Månan är stadd i sin upgång öfwer Horizonten, får man se, huru Ringar kring Månan i dällder synas, men ej på höader, fast ock Solen dem bestrålar: hwilket tydeligen utwisar, at Mån-ringar upkomma, då wattu-ångor äro i lusten, som förorsaka en behörig Solstrålarnas brytning.

Nordblås med sina spelande färgor förnöja här ock ofta ens syn; om Hösten, i October och November Månad, wisa de sig i synnerhet, samt förekomma då i wäderstrefen Nordan och Nordväst, upgå merendels ifrån Horizonten

åt Zenith; ibland iutaga de ock Södra Horizon-
ten som Maupertuis och De Lisle äfwen anmärkt
ske i Ryssland och Norrige.

Om Hösten, ljungar här ock mycket,
utan något äske-dunder, hwilket om Sommarens
sällan sker. Om Äske-rågn hafwa de wåre märkt,
at det alltid skal förändra wädret, och upstiga i mot-
wäder; förmenes och hålle med sina rågn-skurar
följa Landet åt, än gå öfwer någon stor Sjö.

Äf Äskeslags wäldsamheter finnes nog we-
dermålen i skogarna, hwarest de största och urgam-
la träden förekomma nu med stympade qwistar, nu
i tu' klyfde, nu annars bräckte och qwäste. All-
mänt påstås, at detta blifwit förorsakadt af Äske-
Filar eller Thor-wiggar; Men sjelfwa de upgifne
äske-stenars art och sammansättning wisar, förutan
alt annat, orimligheten deraf. Den, som har
begrep om lustens spänstighet, och wet hwad wer-
kan kropparnas Electricitet kan åstadkomma, lär
rer finna orsaken bättre til sådana händelser.

I näst förflutne åren berättades, huru
Äskan har på marcken ihjålslagit rågra Creatur
utan ringaste märcke til skada på deras kropp; de
tyckas altså blott af en förgiftig swafwel-ånga blif-
wit förqwäfde.

Ljungelden gör och ibland nog skada der-
igenom, at den tänder eld på hus, och äfwen ofta
förorsakar oförmodeliga Skogs-eldar.

Af flygande Eld-kulor och andra skadeliga Luft-eldar har denna Orten ingen olågenhet.

Lykt-gubbar och Stjern-skott förekomma här ibland, de senare kallas af menige man Noidan-Tuulet (eller Troll-skott), och förmenes af somlige vara utsände at skada folck, hwilket dock af sig sjelf förfaller. De sägas wara tecken til wäderleks förändringar i så måtto, at då många af dem på en gång märkas flyga ifrån särskildta wäderstreck, skola de betyda stark storm, eller slag-rågn; synas de åter allenast ifrån et wäderstreck, blir den följande dagen blåsten derifrån; Och detta har äfwen den wittre Baco Verulam för detta i des hist. vent. pap. 474 anmärkt.

Et slags Lykt-gubbar förekomma här, som ej äro större än små Månar; de gå ofta ej fortare, än en människa löper. Efter all beskaffenhet tyckas de wara af et och samma slag med dem, som Ripa förmåler sig sett i Tarvisermark. Här på orten kallas de af menige man Para, (Smörbårer), och föregifwes af någre, wara andar som befrämja Smörlyckan hos wißt folck.

Någre tillskrifwa här Månen en stor werkan på atmosferen och föregifwa, at den wäderlek, som infaller 2 eller 3 timmar efter nystånningen, skal sedan 3 dagar wara beständig derest; Skulle ej eller då någon ändring märkas, skal i samma förhållande wäderleken alt vidare fortsara. Månen är wäl den Planet, som har närmaste förbindelse med wår Jord; en så jämn des

des werckan i wäderleken lärer dock knapt kunna förwäntas.

Förutan alt detta så plåga ock många föregifwa, at af Lakans leswoer, samt af mjälten på et års gammalt Swin-Creatur skal finnas säkra tecken til Gudsfall om instundande winter. Om detta äger någon grund eller ej, lämnes derhån; emedlertid tyckes dock dese tecken wara lämningar ifrån Hedenhös, då plågsed war, at af djurs inleswoer spå om tilkommande ting.

Sierde Afhandlingen.

Om Landets wårter, det bruk hwar-
til de af Inwånarena användas,
som ock fördelen af Pottaste bränne-
ris, och Olje-tilwerkningars
inrättande härstädes.

§. I.

På Skogar är här i Häradet nog tilgång de-
ras wårde öfwerträffar säkert mången gull-
gruswas; det wore allenast önskeligt, at man
hade tilfälle til fördelaktig affättning, och at kon-
sten, wid deras förädlande, tildelte naturen en
gagnande hjelpreda.

Alla Kärr och sumpiga Marcker äro
här

här upfylkte med gröna granar; alle ofruktsamme Moar, Bärgr och Sandhedar med stora Tall och Furu-trån; alle Dällder och Slätt-marcket med Björk, Al, Rönn, Asp och Hägg; Sjö-stränderne med Wide, Pil, Sälg och Alm; så at, besynnerligen i Norra Delen af Häradet, Juvänarena ej skulle hafwa nödig betesmark, deräst icke de genom Swedjande, gjorde sig betesplazer, och således förekommo det, at skogen ej aldeles måtte förqwässa gräs-wårten.

Besynnerligt är med Tall och Furu, at de, som hysa en så anseelig fetma, icke des mindre kunna näras af en så mager Jord, som en torr Mo och Sandhed är. Det blir ej begripeligt, at den samma kan wara grund til des kådaktighet; utan likare synes, at i dese trädens inre ställning måtte wara någre rör eller besynnerliga werckstäder, hwarutinnan den ifrån Jorden upstigne närings-saften, undergår en slif förwandling, som til et kådaktigt ämne fordras. De anmärknigar man om andra wårter äger, gifwa och tydelig anledning at tro detta; Ty om Aloe är ju bekant, at den i roten hysar en hel annan saft, än i sselfwå stjälcken och blomman, wansedt den samma ifrån Jorden njuter enahanda närings-saft. Roswan är ock både bäst och söt, hwilcket Herr Ruysch artigt anmärkt, och äfwen blott härrörer af de rörens skapnad och stålning, som i den samma tilweda närings-saften; at förbigå annat.

Dese trån hinna här på orten til en synnerlig hög ålder, så at man märkt på någre Furu-trån,

träan, som wuxit på Bårg och Sandhedar, at de stått 320 och inemot 400 år.

De, som omgås med Tjåru-Bränneri, berättat, at en Sandhed, hwar ifrån Tall och Furu blifwit afbugne, kan efter 15 sidst 20 år åter wara bewuxen med sådan Skog, som til tjåru bygge år tjenlig.

At Tall och Furu på Norra sidan ej äga stort Qwistar, det är mera än allmänt bekant. Nordanwådrets köld lär härstädes förorsaka det; ej annorledes, än Wästan slikt åstads kommer i Terra del Fuego i America, hwarest träden med sine qwistar måst mot Öster säges wara bögde.

Aspar, til en ansenlig högd och öfwer en alns Diameter i tjockleken, förekomma härstädes; men de äro då allaredan, merendels inuti rutne och fördärfwade. Som detta trä framsör andra insuper en myckenhet wåtka om Sommaren, så tyckes ock kölden wid strånga wintrar besynnerligen föröfwa derpå en slikt wåldsamt. Så om detta trä, som ock all annan Lösstog, är anmärkt, at innom 6 högst 7 år efter afbugningen, skall den åter wara så tilwuxen, at den kan å nyo swedjas.

Märkwärdigt är ock det, at alltid Skogen efter swedjandet tätare tilwåxer, än den förre war. Det kommer deraf, at de qwarblefne stubbarne, sedermera upskjuta flera telningar, samt at
från

frön ifrån tilgräntsande trån då falla i en lös Jord-
mon. Af detta kan man ock finna, at om i Swe-
dior efter sådes-wårten skulle sås samlade frön af
lös-trån, så skulle i hast de åter igen bära full skog.

Alt widlöftigt upnämna alla de wårter,
som här finnas, tillåter ej mit ändamål. Som
den högtförtjente Archiatern Linnæi Flora Sve-
cica af alle Orte-kännare äges, så tar jag mig den
friheten, at allenast för hwarje wårt införa Nam-
net och Nummern ifrån förenämde Bok. Tet-
net † utmärcker dem, som äro något sällsynte här-
städes, och ej allmänt finnas.

Flor. Svec.	N:o	Flor. Svec.	N:o	Flor. Svec.	N:o
Hippuris	2.	Alopecurus	52	Arundo	99
Corispermum	3	Melica	56	Lolium	104
Circa	5	† Agrostis	58	Triticum	105
Veronica	8		59	Scabiosa	110
	9	† Aira	67		112
	12.		68	Gallium	116
	14		70		118
Lycopus	27	Poa	76	Aparine	120
Anthoxanthum	29		77		121
Valeriana	30	†	78	Plantago	122
Iris	33	Briza	80		124
Schœnus	34	Cynosurus	83	Alchemilla	135
Scirpus	38	Bromus	84	Cuscuta	138
	40		85	Potamogeton	140
	41	Festuca	90		145
Eriophorum	44		91	Myosotis	149
Mardus	47		93	Lithosperm.	152
Phalaris	48		95	Pulmonaria	156
	49	Avena	96	Lycopsis	157
Phleum	50		97	Asperugo	159

Flor. Svec.	Flor. Svec.	Flor. Svec.
N:o	N:o	N:o
Primula 161 †	Parnassia 252	Adoxa 326 †
Menyanthes 163	Drosera 257	Butomus 328 †
Lyfimachia 166 †	258	Pyrola 330
167	Myofurus 261	332
Convolvulus 173	Anthericum 267 †	334 †
Polemonium 175 †	Ornithogal. 270	Andromedo 335
Campanula 176	271	Arbutus 339
177	Convallaria 273	Ledum 341
182	274	Dianthus 342
183 †	276.	Saponaria 347
Hyoscyamus 184	Juncus 278	Scleranthus 348
Verbalcum 186	282	Cucubalus 360
187 †	Peplio 291	Silene 364
Solanum 2 189	Rumex 2 292	Alfina 369
Lonicera 191	295	372
192	296	Arenaria 373
Rhamnus 194	Triglochin 298	Agrostemma 383
Ribes 196	Alisma 300	Lychnis 384
197	Trientalis 302	Oxalis 385
198	Acer 303	Sedum 386
Gentiana 203	Epilobium 304	389
Herniaria 207 †	307	Lytrum 393
Chenopodium 210	Erica 309	Padus 396
212	Daphne 311	Sorbus 400
Ulmus 219	Vaccinium 312	Pyrus 402 †
Selinum 227	313	Filipendula 405
Athamanta 229	314	Rosa 406
Heracleum 231	315	Rubus 408
Angelica 234	Chryfospleni-	410
Cicuta 239	um 317 †	411
Ethusa 240	Perficaria 318	412
Charophyll. 243	320	413
Carum 245	Bistorta 321	Fragaria 414
Pimpinella 246	Polygonum 322	Potentilla 415
Opulus 249	Paris 325	417

Flor. Svec. N:o	Flor. Svec. N:o	Flor. Svec. N:o
419	Pedicularis 505	Ervum 606
Tormentilla 421	Melampyrum 510	Cicor 607
Comarum 422	513	Lotus 609
Geum 423 †	Euphrasia 516	Trifolium 612
424	517	615
Nymphæa 426	Scrophutaria 520 †	616
427	Pinnæa 522	618
Chelidonium 430	Draba 523	Medicago 621
Actæa 431	Subularia 527	Hypericum 624
Tilia 432	Theaspi 530	625
Stratiotes 444 †	532	626
Hepatica 445	Lepidium 534	Leontodon 627
Anemone 450	Cochlearia 540	629
Thalictrum 453 †	Myagrum 541	Hyoferis 630
Ranunculus 457	Turritis 544	Hypochæris 631
459	Brassica 546	Hieracium 633
460	Sinapis 548	634
463	Sisymbrium 550	635
466	551	636
468	552	637
472	553	Crepis 640
Calthee 473	Erysimum 555	Sonchus 643
Thymus 477	557	Lapsana 649
478	Cardamine 559	Arctium 651
Mentha 481	Arabis 566	Cardus 654
Glecoma 483	567	658
Stachys 490	Geranium 572	Serratula 662
Galeopsis 491	579 †	Bidens 663
492	Malva 580 †	Tanacetum 666 †
Lambium 493	Fumaria 584	Artemisia 667
495	Orobis 595	670
Brunella 498	596	Gnaphalium 672
Scutellaria 499	Lathyrus 599	675
Antinimum 501	600	676
502 †	Vicia 601	Tussilago 680
Rhinantus 503	603	682

Flor. Svec. N:o	Flor. Svec. N:o	Flor. Svec. N:o
	683 † Urtica	773 Sphagnum 864
Solidago	685	774 865
Senecio	688 Alnus	775 Fontinalis 866
Erigeron	691 Betula	776 Polytricum 868
Buphthalmum	698	777 † Hypnum 872
Chrysanthe- mum	700 Sagitaria	780 874
Matricaria	701 Myriophyl- lum	781 881
	702 Corylus	787 884
Anthemis	704 Pinus	788 886
Achillea	705 Abies	789 Bryum 892
	706 Salix	792 898
Centaurea	708 †	805 901
	709	807 Mnium 911
	710	811 913
Lobelia	714	812 Jungerman- nia 915
Viola	716 Humulus	818 919
	717 Populus	819 Marchantia 931
	718 Mercurialis	823 † Lichen 937
	721 Juniperus	824 944
Impatiens	722 † Atriplex	828 946
Orchis	723 Empetrum	832 947
	729 Equisetum	833 950
Satyrrium	730 †	835 951
Serapias	734 †	836 959
Ophris	738	838 960
Calla	744 Osmunda	842 966
Carex	747 Peris	843 967
	748	844 † 971
	750 Polypodium	845 972
	752	846 980
	762 Asplenium	854 982
	769 Lycopodium	857 984
Sparganium	770	859 Chara 992
	771	860 Lemna 1000
		Ulva

Flor. Svec.	N:o	Flor. Svec.	N:o	Flor. Svec.	N:o
Ulva	1015	Agaricus	1076	don	1114
Tremella	1018		1077		1115
	1022	Boletus	1092	Mucor	1117
Conferva	1024		1095	Byffus	1125
Agaricus	1034	Phallus	1102		1128
	1045	Clavaria	1108		1130
	1054	Peziza	1109		1131
	1056	Lycoper-			

En del Orte-kännare föregifwa och påstå wål, at allehanda Måß och Swamp=arter, som altid på andra wårter finnas, och likasom äta af andras bord, hwarken skola beröfwa wårter=na, på hwilka de wåxa, nödig närings=saft, ej eller finnas på andra, än sådana, som allaredan förut blifwit fördärfwade, eller ägt fel. Naturen wisar dock tydeligen, sig ej altid wara bunden inom slika stränkor; Ty oansedt Måssa och Swampar äro wårter i Cryptogamien, icke des mindre wet man dock, at äfwen de såsom andre fortplantas igenom frön, hwilcka af wädret fringsprides, och sedermera gro samt wåxa så på et friskt trä, som annorstädes; allenast närings=saften finnes tjenlig.

Äf Pulmonaria eller den allmänt bekante Lung=måßan, har man ock härtil et klart bewis; den förekommer måst på löfsträn, och besynnerligen Äsp härstädes i Skogarna, sälan på Gran eller Tall; Ty dem har man allenast då märckt deraf beswäras, när någon Äsp, med Lung=måßa bewuxen, så nära varit i grankäpet, at

den til myckenhet kunnat falla frö på dem, då ock desse trån med de qwistar som närmast wettat åt Aspen, så af Lug-måsan warit öfwerhopade, at sjelfwa Gran-och Tall-qwistarne, småningom astagit i sin grönska, och på slutet aldeles bårtorckats.

§. 2.

Ibland de wårter, som af Inwånarena i Hushållet och til läkedom nyttjas bör först nämnas *Carduus* och *Eriophorum*, hwilkas duniga knoppar samlas, rånas ifrån alt frö, upblandas med litet grof sjäder, at de ej må ihopwalckas, och brukas sedan i sängkläderna.

Potentilla, foliis pinnatis caule repente, wårer måst på suktiga ställen; Swarföre ock denne ört är uptagen, och anmärkt såsom et wist tecken til Brunnar och Watu ådrar.

Förutan *Rumex*, brukas ock af någre få härstädes *Gallium* Flor. Svec. 116 til Ost-Löpe, den berömmes jämwäl wara långt bättre, än något annat, och förmenes gifwa en besynnerlig god smak i Osten.

Hypericum, Flor. Svec. 625 anses såsom en säre-ört, och föregifwes wara mycket stärckande; Swarföre ock någre bruka henne på sit brånwin, som deraf får en skön röd färg.

I stället för Thé, brukas *Veronica*, Flor. Svec. N:o 8. Enebart och *Gemma Betula*, eller de

de om Våren nyf utsprukne kådiga Björkbladen; de 2ne första fördrifwa sten, och låtta bröstet, de senare nyttjas emot Skörbjugg.

Selinum palustre, levissime lactescens; Denne ört, hafwa någre härstädes försökt at insylta, som annan Ingefära, och försarit den wål kunna så brukas. Eljest nyttjas den af Bønderna för eu swag mage, antingen kokat i mjölk, eller intagen med Brännerwin. Roten torkad och sönderstött säges och bota mörcka ögon.

Som Inwånarena i sina Swedjor långt up i Skogarna hafwa här stora Sådes-stackar, eller så kallade Numat, och de som oftast af Måfs besökas; så har estertanckan och försök lärt dem, at lägga under dem Hågg-qwistar, då inga Måfs mera wåga sig, at på dem göra skada.

Det är ock märkeligt, at i fall i Håstestall Pinnarne göras af Hågg i Höhåcken, åter hästen för Hågge-lugten intet strå derutur, för än i högsta nödfall. Illsluge Gåstgifware weta wål at låmpa sig detta til fördel.

Hågggebår har man wid den gångbara rödsfoten år 1740 här brukat, med största nytta. Så snart kölden öfswergår dessa bår, mista de sin adstringerande kraft, och få en werkan, som är twårt deremot. Detta tråds blomma, sjelfwa fructens ansende, och kårnornas smak, intyga tydeligen, at här i landet ingen wårt kommer närmare Prunus än denne.

På Ljung hedar är här nog tillgång, som kunna användas til betes-platser för Får.

Ledum förekommer ock nog ymnigt i fåren, brukas dock här til föga nytta. Af några försigfwes blott, at om den til någon ymnighet blandas ibland gödskan, skal den ej allenast ansenliggen öka dess godhet, utan ock fördrifwa rotmasken. Denne wårt skadas af ingen köld: Des fetzma ger tydeelig anledning, at hon kunde användas til samma gagn, som myrica. Hon gör Folek wra om de länge wistas på de ställen, der hon til ymnighet wäyer.

Salix pumila, foliis integerrimis lanceolatis, subtus glaucis; stipulis ovatis acutis. *Fenn. Zanhenpaju.* Denne wäyer här på någre få ställen, dock ej til sådan myckenhet, som wid Åbo. Landtman säger, at hon ger tecken til kall Jord och odugelig mark.

Lycoperdon, dess swarta doft blandas i mjölken, och gifwes åt nysburne Kalfwar at förkomma den dysenterie; hwaraf de i början skola beswäras. Med det samma stämnes och blod uti får och andra skador.

Boletus acaulis superne lævis, *Salicinus*, brukas emellan Linne och allehanda andra Kläder, at dermed förhindra mureknad, Mått och Mal. För denna wårts goda lukt inblanda och Bänderne henne i sit snus.

Af alla *Boletis* brännes här en skön aska,
som

som efter en ringa raffinering kunde förädlas til den högst nödige Pottasfan.

Boletus. Flor. Svec. 1096. berömmes ock wara god emot quarcfan hos hästar.

Äf *Lathyri* och *Vicie* högd i wårten wilja ock här någre dömma, om snöns högd i påföljande året.

Bölder och apostemer mökas med bladen af *Arctium*, *Tussilago*, och den innersta nåsren, som tages på Björcken.

Hyoscyamus, som annars för Boskapen förmenes wara skadelig, gifwes dock härstädes i en wiß proportion in med salt åt Boskapen under gångbara sjukdomar. Des frö rökes ock af folk för swår tandwårk.

Daphne, af des bår, gifwes några in åt små barn för maskar, de blifwa deraf dem wål qwitte, som det säges; men derwid är ock ofta fara om lifwet. Äfwen tilredes af detta trädets Bark med *Solanum* Flor. Svec. 189. sammanfokad, en lag, som gifwes åt hästar wid åtskilliga sjukdomar, och säges göra samma gagn, som *Hepar Antimonii*.

Menyanthes, drucken såsom decoct brukas, såsom en panacé, emot allehanda sjukdomar; gör ock ibland emot Skörbjugg sin stora nytta.

Lycopodium, Flor. Svec. 859. brukas i Nephritide med fördel härstädes. Owanan hos folcket, at omgås med denna krydda, lårer dock förorsaka, at de taga deraf in för mycket, och derför

re åfwen under sjelfwa curen ibland för fwårt angripas.

Med *Tormentilla*, hjälpas åtskillige sjukta i tarmwored och blodsot; roten torr och sönderstött, stillar blod och adstringerar starkt, åfwen som Allknopparna.

Emot Lungsot nyttjas *Matricaria receptaculo conico*.

För Stryng, Frön af *Arctium* rökte, eller annors intagne.

För Slag, rötterne af *Urtica*. Flor. Svec. 773.

Emot Bröstwårck *Tussilago*, och *Polypodium* Flor. Svec. 845.

För Swulster. *Plantago*.

Orchis, Flor. Svec. 729. brännes först til aska, sedan brukas den emot allehanda Skabb, och Utslag, som menige man föregifwer wara Rupeuret, (eller Jordsmittor).

Ranunculus, Flor. Svec. 466. Om denne wårt är jemwål här bekant, at i fall man binder den på något ställe af kroppen, gör den straxt blåsor. En ock annan frisk Soldat har igenom den gjort sig surbent, och derpå åfwen tör hända präctat sig til affked.

Fremella, Sky fall, af denna göres med Kornmjöl en deg, som gifwes åt sjuk Boskap; om det sker för någon wäntad rått werckan, eller mer af widskjeppele, är obekant.

Åf *Chelidonium* med salt, som ock sjelfwa den

den förgiftiga *Cicuta*, hvaraf dock tages helt litet, tilreder åfwen Landtman här ibland en Låkesdom i smittosamma Sjukdomar för sin Boskap.

För illa Sadelbrutna hästar brukas med största gagn och fördel, wäl smått sönderstötter *Achillea* Flor. Svec. 705. deraf göres med Kornmjöl en hård deg, och sedan tilredes den i små bällar, hwilka kastas derpå i elden, til des de blifwa helt glödande, när askan deraf kalnat ströds den i sår, då det i hast torkas och helas. Om sammansmått gran-kåda och litet talg, sedan brukas, winnes ändamålet så mycket snarare.

Swampar åtas af Boskapen här med största begärlighet. Med sina blotta sinnen kunna de ock snålt skilja de skadeliga Flugswamparna ifrån de andra.

§. 3.

Orter, som nyttjas til färgning, äro wäl här åtskillige; Men som de måstendels til sättet och bruket, allaredan af Herr Linderstolpe, Herr Archiater Linnæus, och Herr Professor Kalm, äro beskrefne, så wil jag nu ej widare orda derom, än at jag allenast upnämner dem som dels för en sli' nytta ej än äro bekante, dels ock i något mål kunna wara skilde i bruket.

Betula Nana: med des blan färga någre Gult. Godset betes förut med alum, och sättes sedan i färgelagen. Färgen säges blifwa bättre, än af allmänna Björckeblan.

Rhamnus, Flor. Svec. 194. Fen. Patan,

tan, huru härmed färgas gult och grönt är för bekant; til röd färg brukas det ock på det sättet, at barcken skalas af trådet och fastas sedan på något taf, at under bar himmel liaga hela året, då den först med godset, som förut varit bett i alun, hwarstals kokas och nyttjas til förenämde färg. Det berättas ock, at om allehanda Silfwer-arbete, rökes med detta trådet barck, sedan det är öfwerstrukt med någon oljaktighet, skal det blifwa lifsom förgylt.

Alnus: Barcken af detta trå skäres sönder, och kokas rätt starkt med någon tillsats af samlad ren Källe-swärta. Färgen blifwer här af swart och kan brukas til Tryckare-swärta.

Rödt färgas ock här, med roten af *Tormentilla*, som med bären af *Opulus* til hälften blandas. Godset betes först i Allun, och doppas sedan ofta i färgelagen, då färgen blir god.

Gallium, Flor. Svec. 118. Denne finnes här til myckenhet, är ock den allmännaste, hwarmed färgas rödt. Den tyckes i sjelfwa werket löfwa samma gagn, som *Asperula*, Flor. Svec. 115. Hwarom i Kongl. Svenska Wetenskaps-Academiens Handlingar för år 1746 finnes anfördt. Des rötter säljas nu menige man emellan til 12 a 16 öre Ropp:mt mareken.

Buphtalmum, Flor. Svec. 698. Fenn. *Saurama*. Af denne ört med blandade Näfles rötter och liten tillsats af alun tilreda Inwånarena sin bästa gula färg.

Grönt färgas här med *Scabiola*, med allehanda gräs-arter, med bladen af *Menyanthes*;
med

med *Tanacetum*; med *Cherophyllum*, och slika andra växter, som för detta allaredan äro kunnige.

Centaurea, Flor. Svec. 710. och *Campanula*, samlas här ibland af några, och brukas til Blå färg. Dese växter tyckes dock gifwa deras alt för ringa; men någre besynnerliga handgrep måste derwid brukas, om hwilcka jag än til fullo ej blifwit underrättad.

Med brun *Brisilia* och Spanst-gröna färgas äfwen af någre få här blätt.

Med ättillige måst-arter färgas här ock: men de äro af andra allgredan för detta wid handden gifwa.

I stället för *Tobak* bruka Inbyggarena i nödfall någre inhemska örter, såsom bladen af *Monyanthes*; af *Tussilago*, och äfwen skalad *Enebart*. Någre hafwa ock rökt bladen af *Hyoscyamus*, hwilka såges wara de starkaste. Af alla inhemska örter, ja ock alla andra härtills bekanta, har i blomma och frukt ingen närmare likhet med *Nicotiana*, än denne: Skulle bruket med des rökning blifwa mera allmänt, så är ej twifwel, at ju den skulle göra samma gagn som *Tobaken*.

Pteris, eller det öfweralt bekanta Ormbunke-gräset, växer här allestädes på de torraste och stenigaste örter, nyttjas dock til ingen ting, utan sedan det öfwer hela Sommaren förnögt sinnen, förfalley det omsider af sig sjelft. Huruledes, besynnerligen i *England*, igenom *Potrass* til verkning af detta gräs, des värde bringas til
dub

dubbelt mera, än det bästa hö, derom finnes i Kongl. Svenska Wetenskaps- Academiens Handlingar för år 1742. Vol. III. Pag. 92 anført; at det åfwen här kunde användas til samma fördel, derom är så mycket mindre twifwel, som wårten aldrig skadas af någon köld, finnes til ansenlig myckenhet på obrukbaraste orter. Til samma ändamål kunde åfwen nyttjas landets myckna Pil-wårt, af skan af Boletis, och en hel hop andra wårter.

Rapistrum, flore luteo C. B. wårer här nog, så i kornet, som i nys lemnade Swedjor. Huru Flandern och Brabant, och wår närmaste granne, så af denna wårt som lin- och roswe-frö, underhålla sina fördelaktiga olje-tilwæringar, det är alt förr bekant. At detta näringsfång kunde til det allmännas stora bättnad, i denna näringslösa orten sättas i gång, dertil tyckes naturliga belågenheten ej wåra så obenågen; Ty en widlöftig lin-plantering så härstädes, som öfwer hela Tafwasst-land tyckes lämna nog förråd på Lin-frö. I alla Swedje-land kunde åfwen, sedan Sades-wårten blifwit bärjad, sås roswor til Roswe-frös frambringande, och det med så mycket större säkerhet, som några få härstädes, til andra små tafswor, allaredan wist möjligheten af en sliik Plantering.

Wid Roswornes Plantering til Oljeslagerier, borde dock det märckas, at dertil blott tages sådana roswor, som här kallas *Junti Mauris*, hwilcka med roten wåra ner i Jorden; De andre tåla ej wåra strånga Wintrar, utan blifwa utödde.

Af skadeliga wårter åge wi ingen mera förgiftig än Cicuta. Hon skonar intet lif då des rot blifwer åten. Mathiolus har allaredan i sin tid märkt, huru Åsnorna i Italien af denna ört blifwit så hård-söfde, at de föga mer kunde stiga up, och at gåßen deraf kallade sig til döds. Cæsalpinus berättar åfwen, at enår foglarne åto af des frö, påkom dem först en Swindel och sedan en o-undwifelig död. Lucretius påstår, man wet icke af hwad grund, som skulle denna förgiftiga wårt, aldeles icke skada Getter, utan hellre bidraga til deras fetma. Sådant är dock stridande emot förfarenheten; ty såsom Geter-Creaturen äro mycket djerfwe och oförwågne, at åta allehanda wårter, så förtaga de ock i hastighet sig på denne krydda; Och, Landtman til ej ringa skada, så wål som andre Creatur, der af oundwifeligen sätta lif: wet til.

Vaccinium, Foliis ovalibus integerrimis reciduis, Fen. Juowucka. Om denne observeres at den til öfwerflöd åten, skal förord-saka Hufvud-wårk.

Alisma, som skadar Hästar, finnes här ymnigt, och dock torr mera skadelig, än på wåta och fugtiga ställen.

Nymphaea, förekommer ock i alla Sjöar och Bäckar; Denne säges förorsaka Dynt i Swin.

Senecio; Flor. Svec. 688. berättas wara aldeles skadelig för Går. Scheuchzer har åfwen för detta i Itin. alp. för år 1702. pag. 40. märkt, at den så för annan boskap, som för Råsgetterna är osund.

Ethu-

Ethusa: är wäl ock förörd ibland de något förgiftiga örter. Des Blad skada dock ej så mycket Creaturen, som Människan; Roten hafwa de dock här förspord wara rätt förgiftig.

Solanum, *Hyoschyamus*, *Cheopodium* och andre Swin-dödande wärter, förekomma ock allestädes. *Equisetum*, som förgör fostren hos Sären, ej mindre.

Nummularia, som säges förorsaka bölder i deras lungor, har ej sunnits; utan på några få ställen allenast *Anthericum*, och *Myosotis*, som hyser lika gift. Om hwar och en Hushållare wore äminstone så stor örtefännare, at han kunde ifrån andra skilja dessa förgiftiga wärter, skulle igenom slika örters afstängande och utdöande ifrån betes-platsarna, mången olägenhet förekommas.

Semte Afhandlingen.

Om Djur, Foglar, Fiskar, och Kräk, deras egenskaper och här brukeliga fånge.

S. I.

Af wilda Djur, som här wistas, förtjena Elgar och Renar billigt första Rummet.

Här i Landet skulle finnas en ansenlig myckenhet af dem, ehuru de förre ej äro Ortens naturlige

lige Jmwånare, utan tyckes ifrån Åland hafwa hit öfverkommit. Men Wargarne deſe menlöſe Djurs glupſke fiender, göra wåld på dem hwarje Winter, och beſynnerligen den tiden ſkaran ej ännu kan båra dem. De få, ſom här af männiſkor fångas, uptagas eſter ſpår med ſkid-löpande, och få ſkjutas. Ibland når de af Wargarna för hårt anfattes, komma de in til Byarna, och ſöka radda ſit lif, igenom männiſkors hjelp; men deſta deras förtroende bemötes ſå, at de då antingen bliſwa lifstids fångar, eller och ſtraxt dödade.

Elgar fångas ock här up i landet på det ſättet, at på ſtigarna, der deſe djuren plåga framgå, upſtälles en snara af et fingers tjockt hamp-rep. Ytterſta ändan deraf bindes ej wid något ſtadigt trä, utan något ungt, ſom är böjeligt; ſå at, når djuret kommit i snaran, och rycker på repet, det då må ge något eſter. At ſå mycket båt-re låcka djuret på ſådane upgilrade orter, nedſälles å ömſe ſidor af ſtigen aſpar och allehanda andra löſtrån. För ſjåt i Snön och andra lemnin-gar ſkal en noga akta ſig; Ty uppå ſådant ſkola deſe djur wara mycket upmärckſamma.

Björn är det allmännaſte djuret i våra ſkogar; De ſtore Ring-Björnar äro ej ſå ſkadeliga, utan mera de ſmårre. Zwjta Björnar, ſkola ock ibland wara ſedde; Dock twiſtas, om de warit denne ortens alſter, utan ſuarare öfwerlöſpare ifrån Ryſkland, hwareſt de nog finnas. Af alla wåxter åter Björn ingen begärlicare, än Angelica, den kallas ock derföre härſtädes *Rathun-pucki*.

putki. Björnen skal ock ibland, när han är wäl mått, roa sig dermed, at han i myrstacken uträcker sin tunga, och när dese kråk til ymnoghet derpå upkrupit, inflytter han hela flocken sig til föda och näring.

Han bygger sit Bo och Winter-läge, antingen i sten rösen, och bärg-gröpper, eller ock på bara marcken, af *Polytrichum*, Flor. Svec. 868. under några tätta gran-buskar. Och här hwilar han utan ringaste föda hela 6 Månaderna; Ty i Medio Octobris, går allaredan Björnen här til hwila, och stiger åter up, i medio Aprilis; hwilket dock på andra orter förhåller sig helt annorledes. At Björnen hela denne tiden icke sällar några excrementer, det weta de, som skutit honom i lyan, hwilcka funnit en hoptorckat hård propy af orenlighet wid stol-gången. At åtna myror om Wären skal han först blifwa den qwitt. När Björnen för mycket åtit af denne rått, och der igenom beswåras af dysenterie, berättas någre, at han genom Hagggebår, och roten af Tormentilla, skal sjelf weta bota sig.

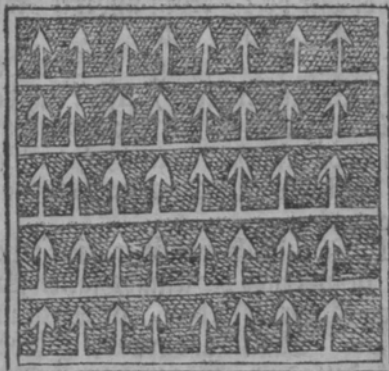
Så Nationer åta wäl Björn = Rött. Schweizerne göra det dock, här förkastas det icke eller af Bönderna.

At förfarne Skyttar är här anmärkt, at om Björnen på marcken dödar något Creatur, och sedermera nergömmet det i Jorden, eller någon måha, kommer han säkert igen at uptaga det; hwarföre ock så wäl genom upgiltade byxor, som andra Dragder, han då säkrast kan fångas. Men skulle

skulle rof-djuret ej gömma sin åtel, så wäntas få fångt på des återkomst.

Wid alla giller fordras, at deras öpnin- gar, skola wara stälte åt Söder; Ty då kan af Middags-Solen ludret, bli mera lucktande, och län- gre ifrån läcka rof-djuren til sig.

I några orter härstädes fångas ock Björ- nen artigt på det sättet, at i Swedjeland, hwilka man blifwit warje honom besöka, utsattes en af stadiga träar, sammansatt fyrkantig Machine,



sådan som Fi- guren här föres- ställer; des tag- gar böra wara wäl hwarfa, och med goda huls- lingar försedde. Denne Machi- ne nedgräfwes i jorde, på Björ- nens wanliga stigar, i hafre och Swedjelans

det på det sättet, at taggarne alltid stå i parallel högd med sjelfwa stigen. Den öfwerströbs sedan med halm och bäs, at den ej må förekomma rof-djuret mistänkt, och midt uppå den samma lägges en död hö- na, eller någon annan tjenlig åtel. När nu Björnen gör sin wanliga spatsfergång, och wil spisa sig an- tingen af närstående sådes-wäxt, eller ock af den framsatte åtelen, fastnar han med endera ramen uti detta giller; och när han derifrån wil med is-

wer fria och rycka sig lös, slår han äfwen i det samma andra ramen fast i taggarna, och på slutet alla fyra fötterna, då denne buken får lof, at hålla stånd, tills han undfår sin förtjenta bane.

Af alla Wildjur, som gå på åtel, skal ingen wara så dierf som Lon. Den wågar sig ofta i Bondens Förstugu, och tager bårt hönsen, ja går på Fåhus-skullarna, at söka sig mat.

Om Mården är märkt, at den är Jörnarnes glupskaste Fiende, och förmenes måst lefwa af dem, och Måß; Har sit tilhåll i stora granskogar, och bygger bo i Jorden under trä-rötter, och ibland i gamla iholiga trån.

Meles, Faun. Svec. 15. gör sit bo under stenar; des föda äro grankottar, Asp, och besynnerligen *Lathyrus*, med *Vicia*. Förmenes samla sig föda allenast de klaraste dagarna, hwarföre ock klara dagar härstädes kallas, af menige man Måttå sian poua.

Månck, Fen. *Tuchuri* är et djur mycket likt Uttern, til anscende och lefnads sättet, skal dock aldrig blifwa så stort som han, är ock til utseendet något skild. Tils tilfålle yppas, at behörigen så undersöka detta djur, wågar man i medletid gifva, at det lärer wara Castor: Faun. Svec. 25. eller ock en för detta obekant art af Utter här i Sverige. De som med des fånge omgåts, hafwa i des mage funnit allehanda slags Fisk, Grodor och Dytischer; uti dem lär altså detta djurets föda bestå.

Får, Swin och Getter beswåras här ibland af en sjuk, som gör dem helt yra; de stiekas då med en syl, eller brännes med jern midt i pan-

pannan, och blifwa deraf ofta friske: Scheuchzer i Itin. Alp. för år 1702. Pag. 26. förmåler om Rågetterna på Schweitziske Alperne, at de åfwen som oftast hafwa samma sjuka, och berättar han, at man derstädes försarit orsaken därtill wara en wattu-blåsa, som intra Cranium & ipsam meningem, eller innom hufswud skålen och hjern-hinnan, på slika sjuka Creatur alltid skal finnas. För hån- da, at med annan fånad, då de yra, åfwen så står til.

År 1748, och besynnerligen följande året 1749, har man haft härstädes stor olägenhet af willa Hundar, hwilkas hjärne, desse 2ne årens starcka Sommar-heta, läwer hafwa förryckt. Folck hafwa de ej ansatt, eller med sit gift smittat; men alla de Creatur, som af dem blifwit bitne, hafwa måst sätta lifwet til. Annan bot för denna sjuka har ej warit bekant, än at man utödt så sjelf- wa Will-hundarna, som ock de Creatur hwilcka af dem blifwit smittade.

Åf syrfotade Djur brukas här til Låkedom föga något annat, än deras fett, och ister. Swin- galla, är med största fördel nyttjad til förfrusne lemmars återställande.

§. 2.

Alle Sommar-foglar flytta härifrån wid dagjämningen om hösten, hwartöre ock Franen föregifwes säga: Tasan yö, tasan påwde, tasan mun kari jalkani.

Numenius, Faun. Svec. 142. Fen. Leb-

ticurpa, tilreder sit bo af blotta granrisnålar, wårper 4 hwhita ågg med mörkbruna fläckar; såges eljest ej gifwa något låte, utan allenast wid Solens nedgång; Swarföre ock menige man om mullna dagar, deraf plåga sluta, huru det lider til qwållen.

Ampelis, Faun. Svec. 179. wistas i Skogarna öfwer hela Sommaren, kommer först om Hösten i stora skockar til Byarna, på de ställen hwarest mycket Rön wåxer, och åter af des bår med sådan begårlighet, at de knapt hinna förwändlas til nåring i des fropp, utan alt derefter fogelen åter, åter afgår. Genom låckemat af Rönbår kan denne fogel så med donor, som snaror lätteligen fångas; skulle en ock icke wåra försedd med bår, kan annat, hwad som hålst är af röd fårg, til agn utsåttas.

Mergus, Faun. Svec. 113. märckes här först om Hösten; gör i Tangasala, och Lempele Socknar, en beshynnerlig nytta der igenom, at den med sit dykande drifwer allehanda slags fisk til lands, der den lätteligen med håf, nät, eller ryßjor sedan kan fångas.

Alt om Orrar, Tjådrar och andre mer allmänna foglars art, leketid, med mera, göra widlöftiga anmärkningar, tillåter ej detta tilfållet; kan wåra nog at nämna, at Landtman tar af dem recken til urwåder om winteren på det sättet, at i fall Orrar och Grönsparitalkas byarna, insfaller owåder; rågn om Sommaren skal åter Spilstråkans låte förebåda.

Ortarna fångas icke allenast med donor och snaror, utan jemwål artigt på det sättet, at under påstående urwäder, tages wara på de stäl- len, der desse foglar sätta sig i snön, at njuta sin nattero. Sedan gå zue personer dit, den ena med et stort eldblås, den andra med en håf. När elden nalckas foglarna, flyga de i yrslan åt den samma, och då slår den andra straxt sin håf öfwer fogelen, och fångar den.

Än warda de ock således bedragne. Af

3 eller 4 alnar långa kåp- par, göres en rundel som Figuren här utwisar, i skapnad af en kattså, til 3ne alnars Diameter of- wantil, och i botten til 6 a 7 quarter. Midt i den upreses perpendiculairt en stång, litet högre än rundelen; Wid stångens öfwersta ända bindes en kåpp, eller ock fästes den med pinna på tvåren, dock



så at den kan wippa å ömse sidor. Sedan upstäl- les på några stötar en lång stång, et quarter is från fogelkattsan, måst til jämlik högd emot tvårs- pinnan. När nu foglen satt sig på denna stång, och märkt den wara trygg och stadig, hoppar han widare uppå den i rundelen upstälta, och med agn försedda tvårs-kåppen, hwilcken straxt wippar fo- gelen ner i kattsan. Hwarifrån, i brist af behörig rymd at börja flygten, den ej kan upkomma. Den-

ne ställning at fånga fogel brukas med största fördel wid Bohwete och Hafwerlanden, då äfwen några Hafre eller Bohwets-klyfsor, bäst kunna på den i rundelen upstälta tvårpinnan sättas til agn. Med Björk-knoppar, som ock förenämde agn, kan jämwäl wid Orrelekar fogeln i denna bur låckas.

Tjäderna, hafwa sin leketid i Aprill Månad, och tilbringa den måst på sådana ställen i utskogar, hwarest i karr och måsar förekomma några små bärg, hymplar, eller med gårstal beswyrne högder. / Dansedt dese foglar om Wintren flytta bärt på andra orter, så hålla de doct i många år sina wiså lekställen, och besynnerligt är, det med Tjädren, at den då under wiså speltag är helt döf; Ty när han uti sit spelande knäpper helt långsamt, är han helt skugg och upmärcksam på alt som händer; men när han slår med wingarna och spelar fort, så är han både döf och blind. Förfarne fogelfångare, som weta taga sina steg efter des speltagt, kunna komma honom då så när, at fogeln kan tagas med blotta händerna.

Wid Snarors utsättande för Tjädren och Orrar, är här en allmän anmärkning, at om Wåren, när dese foglar under spel-tiden gå med rak hals, och uplyst hufswud, bör snaran altid högre upsättas; Om Hösten åter, när de föda sig af bår på marcken, långt lägre.

Strix, capite lævi, corpore fusco, iridibus oculorum fulvis, fallas här Tarhapollo; Om den är anmärkt, at hon ibland om nattetid skal wåga sig at snappa bärt höns ifrån
Böns

Böndernes förstugor, men om dagarne tager han ej rof. Innars äro här några få, som fånga Ornar och Hökar, på det sättet, at i skogen, eller på fältet, updrages emellan 2ne trån eller störrar en rep-lina; midt uppå den sammas bindes en död höna, eller annan åtel; när nu Ros-fogelen spänner sig fast wid repet, at taga åtelen, swigtar repet, hwaraf han wippas på rygg, och wågar derifrån ej falla sig neder, utan blifwer hängande, tills Fogel-fångaren kommer.

Alt förhindra Sparfwar ifrån sådd såds upplockning, har folket igenom åtskillig skrämsel sökt åstadkomma; bäst är det funnit, at det sådda åkerstycket öfwer alt wågwis öfwerdrages med trä; hwilcken de anse för farligt giller, så at de ej mera wåga göra besök derstädes.

Intet skal wara för Höns' så skadeligt, som lut och salt. De skola deraf dö, som af wärsta förgift. Och äro desse ting ofta orsak til deras hastiga dö i Hushållen.

Höns-ägg, hafwa en och annan härstädes låtit af kalkoner utfläckas. Kycklingarne, som deraf blifwit, hafwa warit ansenligen större, än de wanliga: Underligt är, at blott en särskild art wärma, kan åstadkomma en så stor skillaktighet.

§. 3.

Om all Sift är märkt, at den om Hösten wid mulen himmel är mera rörlig än uuder Solken; Men om Sommaren förhåller det sig twårt om.

J fall stränderna äro mycket steniga, och ej wäl belagne til fisk fånge, utsättes gårdesgårdar af gröna granqwistar, eller annan bråte wid dem; då fisken ej allenast om leketiden, utan ock deß emellan låckas dit och flitigt besöker dem.

Braren, Nienögon, Braren-pankor, Girs, Räbbgäddor, Norf, Harr, Blicktor, Lakar, Bidrkor, Kudor, Garf, Wimbor, Faren, Lbjor, Mört, Albhor, Foreller, Lay, Sij, Gös, och Al, äro de fiskar, som i wåra Sjöar förefomma.

Den bästa Braren, som här fångas, finnes i Wesijerfwi Sjön, och Tangasala Socken; den är besynnerligen fet, och wäger ofta en enda 16 a 19 markor, samt ibland öfwer et pund.

Salmo, maculis nigris brunneo cinctis, pinna pectorali punctis sex, finnes här måst i Forfar, har föga fjäll, kallas ock derföre Skinnslay. *Salmo* Faun. Svec. 306. fångas wäl stundom, är dock mycket mager, sedan den igenom många Forfar kommit så långt hit up, har ock då allaredan mist sina fjäll; hwilket des wi stånde i sött watten förmenes åstadsomma.

Äf alla här befintelige fiskar, är Gäddan den glupskaste: Hon sluckar både ormar och gördor i sig, samt äfwen all annan slags fisk: får hon större fisk til rof, än på en gång rymmes i magen, simmar hon icke des mindre i kring, har hälften af rofwet i sig, och andra delen utom munnen, til deß inre hälften blifwit smålt och förwandlad til spis,

spis, då hon alt småningom använder det öfriga sig til fördel. Största och kånbaraste skadan denna fisk förorsakar, består der uti, at hon efter alla Fisk-lekar infinner sig, at äta up. deras sålda rom, och således förgör många Millioner lif i största hast. Om des ålder berättas, at en Gådda af 1 alns längd, skal vara 6 år gammal.

Om Gösen är märkt, at den om Sommarens håller til på Sten-br, om Hösten på djupet. I Wesilar Socken idkas entannerligen des fångte; Dertil brukas en besynnerlig Not kallad Piorånnota. Denne bindes högst til 6 a 7 almars högd, och 60 fammars längd, mycket gles utan til, blott som et nät. Med denne fiskas långt ute i Sjön, på 7 a 8 fammars djup om Höstetiden; kallas ock dershöre Piorånnota, emedan den drages nästan i rundel blott af den ena not-armen. Fisken, som härmed fångas, fastnar måst i not-doglorna, och fås dermed förutan Gös annan grof fisk.

Coregonus edentulus, Faun. Svec. 313 kallas här Minku. Man har wäl ment, at den ej wore någon Sjö-löja, utan någon annan fisk-art; men nogare skärskådan af sjelfwa fisken wisar dock det förra. I Norra delen af Häradet finnes denna fisk, och förekomma deraf 2ne variationer; en är större och af ljusare färg, kallas Kobominku, tyckes wara et och samma med Schveitzarnes Alböke, hwarom Scheuchzer i Itin. Alp. för år 1709 pag. 48 berättar; den andre är mindre och mörkare til färgen. Den förra förnöter leketiden måst wid wattubrynet, hwarföre ock

Landtman fångar dem med sin Cohonuotta, eller Glörnöt, hwars nedre tel ej är stenad. Den andre leker något senare, och måst i slutet af October Månad, på Sand och Stengrund, och fångas med wanlig not. Af denna fisk art fås den bekanta Muikrommen.

Af Fiskar användes snart sagt ingen til läkedom. Af Lakeleswer låta dock någre i Sölen drypa en olja, som mycket berömmes för Ögnesjukor. Gädde-galla, och allehanda fiskfett, brukas ock at återställa förfrusna lemmar i sit Fick och förra lifaktighet.

§. 4.

Af Ormar finnes här Zuggormar, Kopparormar, och Snokar almänt.

Zuggormarne äro de allmännaste, göras dock ej så ofta skada, som de äro många til, utan helt sållan.

Alt Kopparormarne fortplanta sig vinnigt, det har man funnit deraf, at i en enda hona ofta wid öpnandet ligga 9 a 10 st. ungar.

I Kärren och på sumpiga ställen, skal ock finnas et slag små ormar, dem Junwänarena här kalla Suopujot. Om de dock äro någre rätta ormar, derom twiflas än billigt. Efter det begrep man funnat göra sig af åtskilligas berättelser om desse djur, tyckes de snarare wara Erucer til några stora Phalæner, eller Natt fjärilar.

Af Lacerter, eller Ödlor, förekommer här et slag, som äro helt swarta. De äga en
stjert

stjert så lång som kroppen; hafwa alla fötterna delta i 5 tår, som med små klor äro försedde, på de främre fötterna äro den 2 och 3 tån lika långa och långst, på de eftersta öfwerträffar den 4 tån alle andra i längden; Huswudet och halsen skiljas med en liten ring eller affättning af gröfre fjäll ifrån sjelfwa bröstet. Denne tör wara blott en skilnad til könet, af den som finnes beskrifwen i Faun. Svec. 1352 och af Herr Doctor Hast är funnen. Ut Odlorne skola göra alt för skadeliga bett, när de blifwit retade til wrede, är här en allmän sägen; dese kråks tänder, tyckas dock frifalla dem för sådant tilmåle. Annars är märckt, at dese kråk föda sig, af Spinlar och åtskilliga andra arter af skridsä, samt jemwål af Daggmastar.

Grodan, är af *amphibier* den endaste, som här brukas til någon nytta. När någon är skadad af orm-bett, bindes den på såret, och förmenes, som ock skal wara af en del pröfwadt, at den förtager förgiftets werckan. *Magorum Ormpulfwer*, hwarwid med läsning och allehanda *Signeri*, göres så mycket sjäs, säges ock blott bestå af uptonade och sönderstötte grodor.

Insecter finnas här nog, och är märkwärdigt, at deras *Erucer* ofta i största Winterkölden finnas lefwande och helt qwicka; hwaraf kan slutas, at Winterkölden är dem ej så skadelig, som allmänt förmenes. I förledit år sågs redan i Februarii Månad, i alla Källor *Notonecter* och *Oniscer* roa sig, och beshynerligen de senare hafwa sin paretid. Sällan infaller det dock så tidigt.

Zag går här förbi de species af insecter,
som

som tilförene i min Disputation äro beskrefne, och wil nu orda om några andra.

Scarabæus niger, capitis clypeo lunulato, tribus tuberculis notato, är et insect, hwilket i Fauna Svecica ej än finnes upnämt. Kråket är nästan Cylindriskt, hel swart, Hufswud-skölden, clypeus capitis, är framtil litet uphögd, och af de 3 derpå warande tuberculis eller knölarne, är den mellersta alltid högst. Hanarne hafwa dock samma knölor, ej så tydeliga som honorne. Bröst-skölden är utan strimmor, hel glatt, litet kantad; sluter sig wid hufswud-skölden med en glitrande gul rand. Elytra, Wingskalen, äro märckte med 11 eller 12 strimmor, helt slåta. Antennerne swarta, och fötterne åfwen; men äro dock något blekröda på yttersta ändan.

Scarabæus ovatus niger, glaber; maculis duabus rubris in singulo elytro. Denne finnes ock här med den förra, är helt slät och svartgläntfande. Wid ändan på hwardera wingskalen är et litet rödt skinande tvärstreck; 3 fästet wid Bröst-skölden äter det andra, som är mera långledes. Antennerne och hufswudet med Bröst-skölden äro helt swarta; Fötterne hafwa samma färg, dock med den ändring, at de så wid sjelfwa fästet åt kroppen, som yttersta ändarna äro litet röda.

Äf detta släktet brukas här *Scarabæus corpore viride æneo* för:solet och så emot förstoppelse; Äf *Acaris* äter, som finnes på *Pilularius*, tager Landtman tecken til Sånings-tiden på det sättet, at i fall han märcker dem måst wistas på kråket

fet wid framfötterna, sluter han worra aodt, at Så tidigt; i annat fall åter senare. Hvad sammanhang detta har med saken, lärer dock näppe ingen någon finna.

Chrysomela fusco lutea, elytrorum punctis 4 nigris. Denne förefommer här ibland på Bide. Antennerne och Fötren äro mörk-gola, Ögonen swarta som ock hufvudet ofswantil. Bröst-skölden och Wingskalen hafwa en mörk-gol färg, magen swart. Af de 4 swarta fläckarne, som på elytra förefomma, äro de eftersta alltid störst.

Curculio viridi flavus, rostro nigro; antennis, & pedibus rubris, är af de minsta i detta slaget, finnes om Våren alltid på Salices, i hwilckas blommor den ock lägger sina ägg. Erucan wistas in amento floris, och söder sig derstädes. Sjelfwa Kråket är blek grönt med röda fötter och antenner; Snytet är swart, längre än thorax, eller Bröst-skölden.

Så allmänt det är på andra orter, at Curculionerne skada Sädessarterne, så sällsynt är det här i landet. I nåsleddit är, när wi söga wiste af någon köld, utan ständigt tö och blid wäderlek, hafwa desse kråk gjort någon skada. Wid Maji Månads början märcktes i åkrarna alahanda slags små maskar, til färgen nu hwita nu mörckare, som woro desse Insecters Erucer. I förstone wistades de wid roten af Rågständen, gnagde dem af, så at en del stånd gingo aldeles ut. När den 12. 13. och 14. åter i samma Månad, någre frost-nätter inföllo, öfwergåfwo
de

de wål straxt roten; Men kröpo sedan in i halmen af Råg stånden, födde sig där, igenombårade halmlederne, och enår deras förwandlings tid instundande, beto de halmstrået af nederst i skidan, hwarest Rågståndet med blad omgifwes, och lågo der helt fria och säkra för owäder och all olägenhet. Någon tid derpå kommo de fram i sin fulla skapnad, grepo åter an rågstånden, dock på annat ställe, än tilförene; Ty nu kröpo de up på aren, som nyligen utspruckit. Någre ay ghagdes af dem allenast på ena sidan, någre up i ändan, någre blefwo twårt afbitne, och så vidare. Landtman, som hårtils med nöje sett Sädens tilwäxt och grönska, blef af alt detta orolig, och sattes i twiflan om någon fördelaktig skörd. Den 25 Maji inföllo likwål, efter långsam torcka, några starcka rågnskurar. *Curculionerne* blefwo härigenom hindrade, at göra vidare skada, och Säden friad ifrån all denna ohyran, samt skadan åswen ej så märckelig, emedan en tjenlig wäderlek, ymsom med rågn och solken, derpå fölgde. De Rågstånd, på hwilka roten blifwit skadad, kunde wål icke mer komma sig före: Men deremot upsköt icke des mindre, i wål gödda åkrar, roten af dem, på hwilka halmen i skidorna blifwit afbiten, nya stånd; de skadde aren bekommo åter, som något besynnerligt war, ny Blomma; Hwilket någon tid derefter kunde märkas deraf, at slika skadda ay i åkrarne, altid woro besatte med glesare blommor än andra ay, som ock deraf, at ofta på slika ay, nu ena sidan, nu toppen, nu något annat ställe, som blifwit skadt, stod än i blomma, när hela det öfriga ayet kärnat sig.

De allmännaste *Curculioner*, som här märktes göra skada, voro de i Faun. Svec. N:o 462. och 464. Annars infunno sig ock, på aren esomoftast N:o 446. 450. 460, och äfwen den, som N:o 458 upføres; Hvilken af Frischen äfwen i des *Beschreibung von Insecten* i Theil pag. 32. finnes beskriswen, och annars i Trädens blommor plågar wistas.

Cerambyx cinere nigricans, antennis & pedibus rufis, denne är måst lik *Cerambyx* Faun. Svec. 489 skiljes dock ifrån den samma, så igenom sina antenner och fötter, som ock Thorax, hvilken på denne är mucronatus och utan puncter. Bröftet nedantil är tätt besatt med blek-gula hår: magen är helt mörk-röd, förutan de 3 sista affättningarna, hvilka äro, såsom föttrén, blek-röda. Wistas om dagen emellan Barken och Trädet på gamla rutna Björkar.

Cerambyx fulco cinereus, antennis nigro alboque variegatis; Elytrorum punctis 8 luteis. Detta kråk är af de mindre i detta slaget; Bröst-skölden ej taggad, fötterne mörkgrå, magen något ljusare, ögonen swarta; Thorax, Bröst-skölden, är tecknad med 2ne gula linier, Wingskalen hafwa en mörk-grå färg, som ock sjelfwa kroppen: wistas på tallen.

Den skada *mordellæ* på Kålplantorne, och allahanda andra små spåda växter, föröfwa om Wårtiden, hafwa någre härstädes sökt förekomma, derigenom, at på slika ställen blifwit kringströdde kräfte-skäl, hwarefter de ej förmenes gjort någon skada.

Elater niger, pilis minimis flavo æneis junctim intermixtis. Detta kråk är ibland de största i sitt släkte. Antennerne swarta, helt stackfuga, hinna i längden Thorax knapt til hälften. Fötterne swarta med små röda flor, magen måst koppars-blek, hwilket härrörer af helt små hår, som betäcka så den, som sjelfwa bröstet och skölden släcke-wis. Elytra, wingskalen, äro måst mörcka, på några ställen dock med koppars-bleka släckar, hwilka besynnerligen i yttersta ändan af dem, wågwis göra et tvärstreck.

Cantharis fæmina aptera, kallas här tuli-mato, och förmenes skada hästar, som wärsta förgift.

Cantharis nigra, clypeo thoracis, & apice abdominis, croceo. Detta insect finnes här ibland i skogarna, är ännu ej i Faun. Svec. upfördt. Dess antenner äro swarta, af hufvudets och bröstsköldens längd; Fötterne och wingskalen likaleds, magen också, förutan det at de 2ne sista affattningarne, jämte Bröst-skölden äro hög-gole; Munns hafwa ock ej wingskalen en så stor böjelighet, som andra af detta släktet.

Staphylinus pallide rutilus, elytris cœrulescentibus: capite & apice abdominis nigro, är af de mindre i detta slaget. Antennerne äga näst hufvudet en blek-röd färg, äro annars swarta. Det öfriga af hela kråket, såsom Bröst-sköld, mage och fötter, är blek-rött, undantagne knåwecken, som förekomma helt swarta.

Blatta Faun. Svec. 617. Toracka, denne förorsakar, besynnerligen i Norra delen af

Hå

Häradet, en stor olägenhet, och föröfwar wäld på allehanda mat-waror, den öfverkommer, samt utan all sky, i synnerhet aldeles förskämmer smorda låder-saker. Deſe Americaniſke förrymmare äro mycket begifna på flyttingar, följa derför och oförmårkt i de reſandes mat-säckar til helt af-lägsne orter. Om dagen äro de ej stort rörliga, utan ligga i ſina gömmor ſtilla; Mån de alſå hålla hwilotid, när natt är i deras Fädernesland, och icke ännu bliſwit wane, at rätta ſig efter den tiden, ſom Solen öf här i Norden indelar? Det endaste medlet, hwarmed deſe ohyggeliga kråk ut-ödas, är rötterna af *Nymphaea*, hvilka tagas ur Sjöarne, öfverstrykes med ſöt mjölk, at de må ätas ſå mycket begärligare, och ſedan framſtälles dem til ſpis. Sirſorne ſkola och dö deras.

Saften, ſå af den *Cimex*, ſom finnes i huſen, ſom och den, hvilken wiſtas på marken, berättas med fördel kunna brukas wid råformars fördrifwande.

Aphides, kallas här på orten Kirpa. Sjöl gjorde deſe ſmå kråk ſtor ſkada, ſå på Landt-mans ätte-wäxt, ſom på alla andra örter, ſom woro af *diadelphia decandria*. Några hafwa ſläpt lefwande kråktor i ärtelanden, at förekomma denna olägenhet, och tro, at det har hulpir. En påliteligare förfarenhet må dock göra utſlag härutinnan.

Libellula, *Thorace rubro*, *capite albo*, *alarum venis nigris*, *puncto marginali rubro*. Denne är ibland ſina iämligar af de ſörſta. Sötterna ſwarta, ſom och måſta delen af krop-

pen; På *abdomen* är den första och andra affättningen, närmast bröstet blek-röd, den 3. 4. 5. 6. 7. äro äfwen på ryggen längs med et blek-rödt strek märkte, 8. 9. och 10 affättningen åter swarta. Ögonen mörk-röda. Vingarne måst hwita, med swarta ådror, af hwilka dock de yttersta äro blek-röda; en swart fläck wid basis på understa wingarna.

Den *Phalen*, som af Herr Raben i Kongl. Wetenskaps Academiens Handlingars 2. Vol. för år 1749. är beskrefwen, finnes och här up i landet. Han faller 50 a 60 ägg, hwilka äro blek-röda, runda, och til storleken af 2 Liniers diameter. Efter 14 dagar wid påß har man märkt *Erucerne* ifrån dem framkomma.

Phalena pallide ferruginea, pectinicornis elinguis; alis deflexis, lineis albis & nigris undulatis notatis. Denne är af de wärfaste natt-sårilar, man har öfwerkommit. Är blek-brun, och öfwerträffar i storlek *Urtus*. *Faun. Svec.* 820, har och annars någon likhet med den samma. Ögonen, äro mörk-röda, antennerne och förtren swarta. Den åger på hwarje af sina 6 fötter, 2ne swarta flor, hwarmed, jämwäl på de glattaste ställen, den kan fästa sig: *Stamsnytet* består, af stora och tätta blek-bruna hår; *Bröstet* öfwantil sammaledes, hwilket dock omgives med en hwit rand, som närmast hufvudet med en uphögning, och liten swart ring åt *thorax* sig sträcker. *Wingarna* äro blek-bruna hwilka i förstone til 4 a 5 liniers widd ifrån *thorax*, (bröstet)

stet) orubbade äga samma färg, med några isprångda små hvita hår. Sedan emot-tager den första swarta och hvita randen, och går wågwis på twåran öfwer wingarna. Härpå äro åter, til 5 eller 6 liniers widd, wingarna mörk-bruna, hwarefter, sedan den andra smala hvita och swarta randen emottager, som utsträcker sig äfwen på twåran, och sedan den hunnit öfwer hälften af wingarna, kröcker den sig wäl litet neder åt, men går sträpt twårt öfwer tillbaka. Randen der näst är mörk-brun, bredare än de förra, går ock undulatim (wågwis), samt slutar sig med 5 hvita fläckar, af hwilcka 3 förekomma alt efter hwarannan på ändan af wingarna, och de 2ne öfriga högre up. Wingarna bestå annars af 11 tydeliga venis (ådror), af hwilcka den 3. 4. 5. 6. 7. och 8. sluta sig altid på kanten med et hwitt strek. Öfsterst på ändan äro sedan desse öfwersta wingar til 3. eller 4. liniers widd, helt blek-bruna. Understa wingarna äro hvita, med några swarta och mörk-bruna wåglifa twärstrek; midt på, så dessa, som öfwersta wingarna, synes ock en liten swart Figur, ej olikt en acut angel; annars äro de mörk-bruna streken ock på denna bredast. Maggan är på detta kråket helt hårig, med hvita och gula hår, kroppens färg på det stället dock swart. Ur funnen om Wären på Björk-blommorna.

Myrorna äro ibland Insecter, hos oss wäl de allmännaste, förtjena dock så mycket mera all upmärksamhet, som de framför andra kråk, äga helt besynnerliga egenskaper. Sedan Honorne

och Hanarne af dem förnött sin paretid i myrstacken, lagt ägg, och tagit astråde derifrån, får man ej utan undran se, huru *Neutræ*, *Snöpingarne*, wisa största aktsamhet med äggens, eller de qwarlemnade linne-barns skötsel, och behöriga wårdande. Wid Höst-köldens instundande, flytta de dem genast i de nedersta löngångarna, och mot Winteren tilreda så för sig sjelfwa, som för dem hårbärge under trä-rötterna, wid myrstackarna, eller ock på andra ställen, i aln djupt i Jorden; Hwarest de sedan ligga i sin Winterdwala wäl förwarade, för wäderlefs omskiften och andra olägenheter. När de om Wären åter komma sig före, och begynna sit wanliga Sommararbete, föra de med sig dessa sina linne-barn up i stacken, skydda dem der wäl för allahanda Dwäder, andra Insecters wäldsamhet, och besynnerligen förwara dem i skuggan, at de af Solstrålarnas heta ej måtte skadas.

Om Wären, när, *Ul*, *Björk*, *Hafel*, *Pil* och *Sålg* blommas, plåga myrorna hopestals kråka på deras blommor; Förutan det de då af *Aphides*, *Blad-löffen*, läckas til dessa trån, at betjena sig af den saft, som de med sin snabel utpumpat, får man derjämte se, huru under kråkandet på blommorna, de ofta äfwen kråka ned hufwudet i blomman, och göra der några stung. Af detta wistande wid trädens blommor, blifwa de ock ibland af *antherarum* doft helt mjöliga, hwilket icke tyckes vara förgäfwes; Ty såsom wårterne, i hwilkas blommor de slysa, äro af *Moncecien* och *Dicecien*, och altså sådana, hwil-

hvilckas Hanar kunna vara mycket skilde ifrån sjelfwa Honorna, så torde dessa kråk, som ock allehanda Bjarter, hvilcka af slika wårters blommor söka sig föda, derigenom bidrağa til Honornes befrödande, och således jämte det, de söka sin egen nytta åfwen främja et annat ändamål, nämligen dessa wårters fruktbarhet.

Hurudana Gifto-lagar hos Myrorna äro inrättade, huru alla arbets-myror äro snöpinggar, och huru, efter förut gången paretid, alla Hanar och Honor måste bårt ifrån stacken, har den högt förtjenta Herr Archiatern Linnæus upptäckt. Sättet, på hwilket de flytta bo, och inrätta nya myrstackar, har jag ej sett ske igenom något swårmande, utan i medio Julii, eller slutet deraf, har jag märkt dermed så tilgå, at när i någon stack blifwit flera af dem utklåkte, än den kunnat bärga, så flytta en del snöpinggar eller arbets-myror bårt, bära först på något wist ställe ihop sand, sedan granbarr och annat småt stök, göra i dem allehanda gröpper och löngångar, föra sist med sig ifrån den förra stacken sina ägg eller linne-barn, och förwara dem wäl öfwer Winteren, då sedan ur dem om Wåren utkläckes så wäl tilräckeliga arbets-myror, som hanar och honor, hvilcka paras, falla i den nya stacken ägg åt dessa nybyggare, och så lägges grunden til deras widare förökelse, och sjelfwa samhällets waraktighet.

At Myrorna fiendtligen angripa ormen och andra små djur, som läggas i deras stackar, det är allmänt bekant; hwad gransämja de bruka

med sina öfriga wederlikar, det är icke än lifa kun-
nigt. Ofta får man se, huru ej allenast allehan-
da Insecta coleoptera blifwit af dem dödade, ut-
tan ock at andra Insecter med deras erucer un-
dergått samma öde. Sjelfwa den rof-girige Li-
bellula warder ej skont; Ty när des Chrysalis
om Wåren ur watnet framtryper på marken, och
Insectet lemnar sin förwandlings hylsa, blifwer
det straxt illa af myrorna oroadt. De angripa
det rätt då, när det för mycken wåttska i sina leder
än är öfördt til flygt; Först sönderbita de des win-
gar, och derpå sjelfwa kroppen. Insecta coleop-
tera dödas ock af dem på det sättet, at de någon
tid draga dem af antennarne, då de, såsom myc-
ket öfne om dessa lemmar, straxt dö utan at nå-
gon vidare wäldsamhet behöfwes.

År 1748 om Hösten, när Erucæ Papi-
lionum på Kålen gjorde stor skada, gaf denna
myrornas rof-girighet anledning, at försöka, om
icke kål-massan äfwen wore dem en behägelig föda.
Jag lät bära par säckar myror ifrån några myr-
stackar i Kålllandet, och fant med nöje, at kål-
massarne gingo til kåst, samt släptes af myrorna
hit och dit, så at Kålen bleff från dem aldeles friad.
At anlägga älså myrstackar i Kålllanden, tyckes
wara nyttigt för hwar och en Hushållare; Men
derwid bör märckas. 1:o at stacken anläggas i lös
jord, wid någon tät gårdesgård, gammal stubbe,
eller annat stadigt trä, och at derpå föres litet sand.
2:o At Myrorna tagas i Augusti Månad, då mås-
ta flyg myrorna äro allaredan bårta, och honor-
na lagt sina ägg i stackarna. 3:o At, förutan ar-
bets

bets myror, tages åfwen af äggen, och annan myrstafrs bråte. 4:o Ut granar äro på negden, hwaraf de kunna få barr, til sin bygnad. Myrorerna kunna låckas ifrån Stackarna iænom honing i et glas, som Herr Professoren Strömer försökt; Myr-äggen åter på det sättet, som Fogelsångarne dem taga.

Nidus apis, Faun. Svec. 989. Getinge-boet, brukas och här allmänt, at gifwas åt får; Förmenes mycket bidraga til deras frukt-samhet.

Brömsar föregifwes jämwäl kunna fördrifwas och hindras ifrån Boskapen, om de allenast förut smörjes med Sjal-späck.

Tipula alis albidis, punctis 12 nigris, ocello fusca cinctis, dorso abdominis cinereo. Detta Insectet är ej förr i Faun. Svec. anmärkt, är och här något sällhynt; Finnes dock ibland wid små Bäckar, på Skuggrika ställen. Til storleken är den af de mellersta, har swarta antenner med 13. eller 14. leder, kroppen är mörk-grå, föttrren blek-gula, som och affättningsgarna på magan nedantil.

Inwånarena afhålla Mygg och alle handa annat yrsa, om nattetid på det sättet ifrån sin Boskap, at i Fågårdarna göres en liten röf-eld af Ledum Flor. Svec. 341. och Boskapen ställes under wädret, at röken faller på dem, då de frias ifrån all olågenhet.

Åf Spinnel-wäf, och litet ofaltadt smör,
 S 4 tillas

tillagas en smörja, som Inbyggarena bruka i sär. Den skal låta helt snart, och utan någon svæda.

Med Erucerne, (Insect skräpuker) som finnas på allehanda löf-trån, och skada dem, är märkeligt, at wid infallande starkt rågn, omväder och blåst, samla de sig alltid i lugnet på andra sidan om trädet. Skulle ock de maskar, som oroa frukt-träden, göra sammaledes, hade man här af anledning, at under omväder döda dem; så wida de då kunna på et ställe fås igen.

Tænia, Binnike-masken, hwilcken Herr Archiatern Linnæus år 1734 på sin resa i Dalar-na funnit i en råst-källa, blef jag ock år 1747 på et dylikt ställe warse. Den war articulata plana osculis lateralibus geminis, och således den samma, som finnes i Människor. At desse maskar ej allenast fortplantas som Polyperne, utan ock igenom ägg, det är så mycket troligare, som de finnas på sådana ställen, hwarest de ock kunna hafwa bäst tillfälle, at föröka sig på det sättet. Annars är den anmärkningen här allmän, at hwarest Inwånarena måste nyttja orent och gyttjogt watten, ifrån jordtäcta Sidar och andra pukar, der äro de ock alltid måst utsatte för Sjukdom och olägenhet af Binnike-masken.

Limax, när denne kryper fram ur Jorden, och ifrån skugrika ställen, på flacka fältet, kan man inbilla sig, at man ser en hygrometer, och wara wif på at rågn är förhanden. Fiskare bruka ock den samma til agn på sina krokar, och skal ålen besynnerligen taga derpå.

Af Testaceis brukas här blott Snäckeskal,

Kal, at skura allahanda kåril i Hushållet; Zbland brännas de ock, Pulveriseras, och intages emot lungfot; hwilket förmenes göra en god werckan.

Sjette Afhandlingen.

Om Folkets utseende, Klädebonad,
Fructsamhet, Barna-upfostran,
Mat, Dryck, Diæt, och
Sjukdomar.

S. I.

Trwånarena här uppe i Landet, så Mans- som
Qwins-personer, äro merendels af en god
hälsa, til wårten nu längre nu stackottare.

Z Orinwesi Socken såges dock af urålder
warit det grottaste och största Folket. De haf-
wa en wälwuxen fullig kropp, mörk-bruna ögon-
bryn, hwita hår först i barndomen, som wid til-
tagande ålder blifwa mörk-bruna; åga stadiga och
starcfa lemmar, samt goda krafter.

Til utseendet äro de måst alfwarsamma,
men derunder dock gladlynte; åga af urålder det
läsford, at de äro trogne emot sin Öfwerhet, hörs-
samme emot sina förmån, lydige emot sina Lära-
re, tappre emot sin fiende, wälwiljoge i gransämja
tjenstaktige emot främmande, upriktige i handel
och wandel, samt flitige i sina syflor. Z synner-

het wisar sig i Norra trakten af Håradet ännu någon skymt af den ensaldighet och frifostighet emot främmande, som efter våra Sagors intygande, Förfäderna så sorgfälligt idkat.

I Klådebonaden har Folket mycket ändrat sig, ifrån det förra ensaldiga sättet. I Norra Delen af Håradet, som ej ligger så mycket i farwäg, finnas dock än några lemningar deraf.

Uwinnfolken gå der klådde med grå wald Walmars tröjor och skjortlar, med hwita halsdukar, och hwita snåswa samt kårta förkläden. Zufwund-bonaden består blott uti et hwitt klåde, som är bundit kring hufwudet, skorna äro utringade med breda låga klackar.

Manfolken bruka åter wida långa wald mars-räckar, ej försedde med knappar, utan remmar eller häkten, på dem äro ej eller några fickor, utan blott en öfning i räckfodret, hwarigenom sakerna emellan öfvertåget och fodret nerläppes. Om Sommaren brukas ej någon wäst, utan allenast et liststycke der under, om Winteren åter en Fårskins-påls under räckan. I hwardags arbete, äro ock deras så kallade Meckor, eller Blattgarns öfwer-skjortor i bruk, med hwilka de i alt sit arbete äro helt wiga. Sällan eller aldrig gå de med Skor och Stöflor, utan om Sommaren med sina nåsverskor, eller ock med paskor, hwarföre de jämwäl hafwa rätt stadiga fötter, och tjocka wadar.

De, som högfården och andras efterspande föranlåtit at ändra denna gamla Klådebonaden, gå nu klådde med allehända list-räckar, stöflor, skor, hattar, blå färgade Walmars-ja

och Klådes wåstar; Oxwinnfolcken åter med Resgarns och Klådes tröjor, röda Klådes kjortlar, Silkes Halsdukar, Möfkor af allahanda tyg, Siden-band och annat slift glitter.

Oppighet i Klåde-drågten hos menige Man har sakert här, som annorstädes i Landet så högt tiltagit, at mången skattar prål dermed för mer än maten. Man medgifwer gärna, at Manufacturerne kunde, wid affättningen på sina Waror, hafwa någon kännning om sådant blefwo förefommit, och deremot den måst ärades, som kläder sig endast med egen Gårds tilwerkning; Men så länge som Bonden kan härifrån, snart sagt, ej affätta något annat, än Spannemål, den han och måste släpa 30 a 40 mil til närmaste Stad, lemnar man til orwåldugt omdömmen, om han då derföre kan både förskaffa sig nödiga penningar til sina Krono-utskylders betalning, samt lösa ifrån Köyman Strömming, Salt, Jern, och annat slift, som han nödvändigt behöfwer, och om han likafull är i stånd, at med Manufacturs tilwerkningar klåda sig och sit hemfolk.

Folket är här mycket fruktsamt, så at det ej är sällsynt, at efter en Far och Mor ofta tal ja 10. 12. ja 15. Barn.

Barna-upfostran är här mycket ståt och hård. Så snart Barnet är afwåndt ifrån Moder-mjölken, är det en stor lycka, om det får nära sig af rent råg-bröd, hård saltad fisk, och deras wanliga mjölk- eller kål-wållingar. Ofta, i misroårt-tider, måste en så spåd kropp hålla til godo Bark och Stampe-bröd, som likwål med mjölk tillagas,

tillagas, at en så grof och oraturlig spis må blifwa drågeligare at ätas.

Rök-hus eller Pörten äro deras wåningsrum: här wistas jämwäl Barnen til 7 a 8 års ålder, sällan klädde med något annat än lintyget. Ifrån största hetan i dessa Rök-hus, löpa de ut i Snö och stränga Winter-kölden, barfota, utan skor eller strumpor; hafwa dock ej särdeles känning deraf; ty wanan hos dem blir andra naturen.

Om Sommaren, när Föräldrarna i brist af tillräckeligt tjenstefolck måste sjelfwa gå til aflågsne orter i arbete innestänges de arma Barnen åter i Rökhusen, lemnas der under andra 4 a 5 års gamla barns wård, som dem emedlers tid skola sköta och mata.

Sedan Barnen hunnit til 9 a 10 års ålder, brukas de wid Boskaps-skotselen, gå först i wall med Fären och annan så-drift: wid tiltagande ålder nyttjas de til åkerbruket och bygnader, samt wänjas wid brukeliga handa-slögder, som är at göra försle-slådor, kårnor, åker-redskap, som ock så mycket af allehanda trä-kåril, som til egit husbehof tarfwas; Förutan det, at de jämwäl litet underrättas i Fiskeri, samt Djur-och Fogel-fånge.

S. 2.

Folkets allmänt brukeliga Spis och Föda består i Råg-eller Korn-bröd, salt Fisk, Arter, Kål, eller Mjöl-wällingar, och stadig Gröt.

Bröd och Supan-mat äta de måst. Kött och Smör räcker här sällan til för Bonden; Ty förutan det, at han ej stort äger af slika Wäror,

ror, så måste han ock använda det ringa han har, til penningss.

Når Landet straffas med miswårt, så måste han gripa til Bark, Stamp och Misknesbröd. I detta sistas tilredning nyttjas och Rumex til inblanning, som säjes gifwa en god smak.

Rötterna af Convallaria Flor. Svec. 744. användes äfwen då til bröd-föda, säjes wara långt bättre til smaken, och mera stilla hungen, än som de förra. Sjelfwa Roten smakar ock rå rätt wäl, bör billigt beta den Finska Potatoes; Den växer på Bårg-kullar, som ock sjelfwa Sand-hedarne.

De äta ofta, och efter antagen wana merendels 4 gånger om dagen: bruka måst Sure Bröd, som är bakat til runda flata kakor af en half alns Diameter, och 2 tumms tjocklek; midt uppå de samma är et hål, hwarigenom de på stänger uppspetas.

Allmän anmärkning är, at om mjölet är kallt når degen göres, så blifwer brödet ej godt.

Uf Söt-sur Deg baka de ock ibland helt tjocka Limpor, i synnerhet til Jul 2 a 3 st. sådana, ofta öfwer en alns Diameter i widden, och nästan til en half alns tjocklek; dem de dock kunna så omgås med, at de blifwa wäl graddade. Dessa bröd ätas dock ej i Helgedagarna, utan brukas allenast på bordet til prydnad, nedgömmas efter Helgen i Någ-lårnarna, och där, för mögel och murcknad wäl förwaras, til des Bonden lägger handen wid plogen, då de först nyttjas til spis.

All sin Slagt förrätta de härstädes i October Månad. Med Röttets torckning och saltning weta de wäl at omgås: Men den Blod, som de samlat efter Slagt-Boskapen, blifwer af en del då om Hösten ej förtård, utan är hos mången af wedertagen wana en oryggelig lag, at den öfwer 3 a 4 Månader skal förwaras til Fete-Tisdagen och då först nyttjas. Hwar och en ser lätt, huru fördärfwelig den sedan är; Ty när Blodet så lång tid, nu af köld tilfryser, nu af tö uptinar, blifwer den säkert förfämd, innan den hinnet nyttjas, och då den omsider warder brukad til spis, lägger den snarare grund til mången sjukdom, än en rätt föda för människans kropp.

Roswor äro här om Hösten Landtmannens måsta spis och föda. De ätas mycket, antingen rå, stekte, eller kofte.

Stek-roswor, *Zauranauris*, tilredas således, at i Jorden nedgräfwes en grop, lik en omvänd Regla, den belägaes omkring med stenflisor, derpå göres eld af små sönderhuggen wed, sedan fylles det ena hwarfwet på det andra med sten och wed, altsammans itändes, och när så understa stenflisorna, som de inlagda stenarna, blifwit nästan glödande, sopas groppen ren af kål och aska, rosivorna inläggas hwarstals med heta stenarna, och täckes omsider öfwerst med torf. På detta sättet blifwa de helt blöta, ej brända, utan allenast något brynta, och rätt smakeliga.

På et annat sätt warda de ock tilredde, således, at de med Sallaka kokas i en gryta, eller ock i en Suru-stock, som är uthokkad, på det sättet,

sättet, at i botten på den samma lägges först heta stenar, sedan rostwor och åter stenar, ofwan uppå betäckas de med hö, och begjutes med litet watten, hwaras förorsakas en het ånga, som gör dem blöta; och med dessa sina rostwor begynner Bonden at föda sig om morgonen allaredan kl. 4 a 5, och sluter om qvällen 10 a 11. Om han kan åga rent Rågbröd och tort Salt derjämte, så är han nog nögd i sin Kosa.

Kål nyttjas ock denna tiden, fast än mera in på Winteren. Zusswund-kål brukar Bonden sällan, utan mera Rot-kål, emedan dess rötter så wäl som rostworna kunna brukas til höta.

Pandio, kallas här en kål-tilredning, som sker på det sättet, at i Roslandet samlas alla rostbladen i en hög på marken, i högen kastas sedan några glöddande stenar, som dem möka. Derpå tilredes en rundel af spiellkar, och derutinnan sammanpackas helt hårdt altsammans, belägges med tyngd, och lemnas sedan så at stå til instundande Winter, då det med första slädsföret hemföres, hwilket då är så hårdt tilfruset, at hwad som behöfwes, med yra måste låhas derifrån. När detta skal nyttjas af folcket, låter man det först uptisna, sköljer det wäl i många watten, och sedan kocks det, och brukas i stället för Surkål af Bönnderna. I goda år är folcket dock ej så mycket angelägna om denna råttan, för sig sjelfwa, utan samla och tilreda sådant allenast för sina Creatur, hwilka dermed wäl födas.

Stwer hela Winteren bruka Bönnderna här sin deg-dryck, eller så kallade Syöwan raisina,

Kina, den tilredes af Råg-mjöl blandadt i hett watten til en tunn deg, ställes någon liten tid i et varmt rum, at det får en söt-sur smak: ätes som annat säfvel, eller dricka med bröd. Folket föregisfwer at den är deras sundaste Spis, som ock måst bidragande til deras styrcka.

Måmmi är en mat-tilredning, och et slags osyrat bröd, som brukas af Ziwånarena wid Påske-Högtiden. Dertil tages en del wanligt Råg-mjöl, och 2 delar malit Råg-malt, detta blandas tillsammans i wäl hett watten til stadga af en tunn deg; sedan lägges det i nåfwer-risfwor eller pannor, sättes i ugnen, och der, under en jämn och lindrig wärma, gräddas 6 a 7 timmars tid, då det får en angenäm smak och sötma. Af Ziwånarena ätes det med bröd som annat säfvel.

När Wåren infaller, och Landtman får sägna sig af des nöjen, uppsöker han åter Galeopsis, Sonchus, Lamium, Nåflor, och andra Tistel-arter, och af dem tilreder sin Grön-kål; Några lägga ock deribland swarta Winbårs-blan, hwaras skal förorsakas en rätt god smak.

Björk-Tall-och Gran-safwen, som här kallas **Måihå**, weta de ock wäl i denna tiden använda sig til fördel; Af Björk-lakan, **Mah-laja**, göres i synnerhet mången god Låffe-dryck. Det är märkt, at af en enda Björk skal ofta rinna til 50 a 60 kannor saft, hwilcket dock ej är så underligt; Ty af de Rön, som Lowthorp i Angeliska acterne samlat, och besynnerligen Ratray om Björcken ansör, är bekant, at af en enda
Björk,

Björk, är mera Safft utrunnit, än den hel och hållen med rot, stam och qwistar wägt.

Hela Sommaren föda de sig måst af föt eller fur mjölk, den de både dricka, som ock nyttja til Spis.

Inwånarena brygga sit Dricka ej allenast af Korn, utan ock af Råg, hwilket dock ej synes wara så godt. De bruka derpå nästan föt mycket Euelag, koka det sällan, utan blott låta det sjuda med glöddande stenar.

Bruket af dricka är ej så allmänt, utant nyttjas allenast i Skörde-anden, wid Gåstebud, och andra Sammankomster.

Kent Watten är eliest den wänliga drycken, som ock deras så kallade Kalja, Spis-öl; Det tilredes af hälften stamp, och hälften Kornmjöl, som blandas i warmt watten, och göres först til en tunn deg, sedan påslås och utspås des det med 2 delar kalt watten; här til lägges gåst, och då är det färdigt, men bör stå i något warmt hus, at det får en liten syra.

Några göra ock af Björk-laka och Maltmjöl detta sit Spis-öl, det skal wara angenämt och sundt. För det länge stå i et warmt rum och surna, så skal åfwen deraf blifwa en god åttika.

När Brännewinet lägges härtill, så wet icke Landtman af andra drycker här på Orten, brukar ej eller stort flera rätter än omsformält är; dock anset hon ock såsom en läckerhet Landets Bär-arter, såsom Hallon, Hjortron, Smultron, Lingon, Blå-bär, Swarta och Röda Wimbär,

Rönn-bär och slifa andra Frukter. Lingon gö-
ra dock, besynnerligen i Norra Delen af Hära-
det, Landtman största gagnet. Sedan några
små natt-froster om Hösten infallit, samlar han
dem, låter bären med litet watten wäl sönderko-
kas, och förwarar dem derpå i Tunnor eller an-
dra kåril til behof för nästa Winter. När de sko-
la brukas til spis, utspådes Lingon-moset med litet
watten, iblandas mjöl och deraf tilredes Gröt.
Unnars blandes ock deka Bårs saft i watten,
som berömmas wara en angenäm och sund dryck.

§. 3.

Den inrättning märckes, här med Fol-
kets arbete, at de om Winteren wäl något spara
sig, men om Sommaren åter arbeta de som stör-
sta trålar.

Uwinsfolkens måsta göromål är, at an-
sa spåda barn, som ock at af egna rå ämnen, så-
som Ull och Lin, tilwercka allehanda klådes-plagg,
som til egit Hus-behof tarfwas.

Deras Sång-klåder äro här mycket
slåta, bestå i 2 a 3 dynor, fyllda med hö eller E-
riophori och Cardui knoppar, en ylle wepa i stål-
let för bolster, med et lakan på bara halmen; och
et ylle täcke, eller en Fårskins-fäll ofwan uppå;
dock äro de förmögnare jämwäl härutinnan båt-
tre försedde.

Bostaps skötselen, hwarom framde-
les skal talas, är ock hel och hållen lämnad i uwins-
folkens wård och handhafwande; Brygden och
Brånwins brännandet sammaledes.

Wid Bryggningar tro de sig hafwa märkt, at om malt-mjöllet får stå någon lång tid i torra käril wäl inpackadt, så at det rånar, skal der af blifwa dubbelt mera dricka, än i annat fall. Unnars så de här allmänt 2 a 3 kannor dricka, efter Malt-Kappan, Brännwin åter et stöp efter Någ-Cappan; men om Någen förut blifwit måltad, så skal deraf och blifwa långt mera.

Bruket af Brännwin eller snarare sagt misbruket, har nu för tiden så här, som annorstädes gått öfwer sina rätta skranor. Om, för utan wanliga fyllnads-böter en slig last afwen skulle med uppenbar kyrko-plikt beläggas, tör hända, at fylleri wore sällsyntare i Landet.

Manfolkens göromål om Höstertiden är härstädes, at hugga Swedior, rödja ångar, och flytta sin gödning på åkrarna. Om Wintertiden göra de ej annat, än draga hem Rijs- och Brännwed, frambringa Timmer, slåpa Spannemål til Städerna, tilreda sina kök- och släddor, och smilra åtskilligt annat, som hörer til Åker-redskapen. Om Wåren timra de sina Hus, dikta åkrar och upstaka gärdesgårdar. Sommaren sykelhätter dem åter nog med Hö-bärgning och Sädens insamlande.

Folket äro altså ifrån Barndomen wane wid köld och heta, grof spis och tungt arbete, de föda sig nöjde i sin anletes swett, och wisja med sit arbete at deras upfostran, samt lefnads sätt ej gjort dem til några wellingar, utan til et rätt starkt och stadigt folk; de weta knapt namn på en del Sjukdomar, som andre nog plågas med; utan

åga en god hellsa, och hinna härstädes til tåmme-
lig hög ålder.

Ibland det, man märkt wara skadeliga
oseder hos dem, är det öfwerflödiga badandet ej
härstädes det ringaste. Om Hösten bada de hwar
dag, om Sommaren och Winteren åter hwarans-
nan, och til det ringaste hwar tredje dag. Sedan
de kommit ned ifrån största Badstuguhetan, sköl-
ja de sig straxt, antingen med kallt watten, eller
ock löpa de helt nakne ut i största Winter-kölden,
wålta sig i Snö, och sedan först gå de in och klä-
da på sig. Underligt är, at de dock ej hafwa nå-
gon synnerlig känning häraf eller brytning til sin
hellsa: Skulle någon annan göra et slikt försök,
torde han ej behöfwa tälja många lefnads-dagar.

Åf de Sjukdomar, som här plåga Fol-
ket, tyckes malum Hypochondriacum eller de-
ras så kallade Sydemån tauti wara den allmän-
naste. Jag lemnar til Herrar Medicorum mo-
gnare omdömmen, om icke Inwånarens myckna
rof-och käl-åtande, och deras öföfta dricka eller
Simska Lura lärer lägga grunden til denna Sjukdom.

Synen mister ock Folket alltid härstädes
för ånhörflen. Mycken badning, wistande i Rök-
hus, och olågenheten af rök wid Swedje-brännin-
gen, tyckes härtil ej ringa bidraga.

Zosta klagas här öfwer årligen. Ho som
behagar födra sig til minnes, hwad om Inwåna-
rens lefnads sätt om Winteren är nämt, lærer
snart finna sig härutinnan; få dö dock deraf.

Zetsig Feber, Fråsa, Röd-och Lung-
sot äro allenast farfoter, och göra här ej årligen
skada

skada; den först och sistnämde Sjukdomen, tyckes dock måst hafwa inrotat sig hos Folket.

Mesling och Koppor, förutan andre än okände Barna-Sjukor, utöda til största skada här måsta delen af Barnen.

Påsten har aldrig gjort här någon olägenhet, utan allenast litet i Tangasala Socken år 1710, då den af en Resande blifwit ditsörd.

Sjunde Afhandlingen.

Om Husbyggnaden, Swedjehugget, Tjåru-bränneriet, Fiskeri, Jägeri, och Ångs-
stötsele.

§. 1.

Husbyggnaden är här, i åtskilliga mål, skild ifrån andra orters.

Pörten eller Rökhus hafwa de måstens dels til Wånings-rum; de byggas, som Badstufwor, allenast med et Tak. I norra Delen af denna Orten bruka de likwål ock i dem mellan-tak. Inga Skärstenar anlägga de i dessa sina Hus, utan allenast ugnar; Hwaraf följer den olägenhet, at när Huset eldas, blifwer det helt och hållit fyllt med rök. På de ställen, der de bruka mellan-tak i sina Pörten, skadar dock Röken ej så mycket, ty i dem brukas et hål, kalladt Råppene, midt i taket,

försedt med en fällslufa, hwarigenom röken går ut. Inga Fönster finnas på deras Rök-hus, utan blott gluggar, som med bråd-lappar igenslutas. Inwånarena begynna dock nu allt mer och mer, at lägga sig til små Stufvor med Fönster, som ock är wida bättre. Skulle alla ej förnä åstadkomma sådang rum, så wore likwäl önskeligt, om de åtminstone brukade en skårstens pipa på sina ugnar, hwarigenom röken kunde slippa ut.

Wäggarna på alla deras Hus, byggas härstädes ej aldeles lodrätt, utan Husen timras alltid ofwantil något widare, på det rågn-watnet måtte så mycket bättre afriinna, och ej upröta wäggen.

Torf, tak brukas ej stort, utan måst af nåfwey och måha, hwilka ofwanuppå med takweds-stöckar, eller små Bjelkar täckes.

Rjorne, som här på Orten med största fördel brukas, äro på samma sätt och nåsran som Wörten, Bygde. Golfwret är allenast högre ifrån jorden på dem uphögt, som ock tätare. I stället för mellan-tak, äro de allenast med Balkar försedde, hwaruppå Gåden upfättes at torkas. De äga öppna gluggar, som ock et litet uphögt twåars golf på ena sidan om ugnen, hwar uppå stampen samlas.

Swedje-hygget brukas här allmänt; Men Folket i Norra Trakten, i brist af tillräckelig åker, omgås i synnerhet helt idogt med detta närings-sång.

Swedjor äro efter det här brukeliga sätset 3 slag: Subta, Kaski, och Riestama.

Subta

Zubta hugges om Hösten för Löf-fallet af gammal skog, stenig mark, och måst der gran eller annan grof skog wäyer. Stora trån fälles ej aldeles ur stubben, utan dels afhuggas de blott til Diameteren, dels ock fällas de på andra halfhugna trån, hwilka sedan wid infallande blåst och stormar, af sig sjelfwa fulramla: Dese huggna trån ligga i 2. år orörde innan de brännas. Ur Jorden mycket lös och måh wäxt, så skal det siveda nästan öfwer et qwarter; i annat fall knapt öfwer 3 a 4 tum. Sedan Swedjan behörigen blifwit bränd, sås straxt dagen derpå imellan Brandarne. Den sädde Säden nermyllas icke, utan blifwer såsom den fastas på bara marken qwarliggande, wäyer icke des mindre med åtskilliga kärnefulla skänd af et enda foru. Detta intugar altså tydeligen, at efter Herr Hof-Rådet Christian Wolfs mening och föregifwande, man ej behöfwer altid til ymnigare skörds erhållande en djupare Sädens blänning och nedsänkning i Jorden, än allmänt brukas. Men detta slags Swedjande är det aldrastadeligaste för Skogarne, och borde derföre aldeles afskaffas.

Om Wären når Tråden åter hunnit til sit fulla löf, begynnes med det andra Swedjes hygget, som kallas Castis; dertil utwäyles en god jämn mark, måst Gran och Löf-skog. Tråden ligga obrände til nästa Wår derpå, då af dem först grånstarne til mästa delen afhuggas, sedan brännes altsammans. De qwarblesne Brandarne samlas i högar, och Landet plöges med den h w brukeliga wanliga Swedje-plogen, hwilken består blott af 2ne parallele Rist-jern, fattade i en Plog-sot, u-

tan Plog-fjöl. Här uppå besås sedan Swedje-landet, Säden nermyllas med Swedje-harfwen, och således är alt färdigt. Detta Swedje-bruket wäyer med mera jämn Såd än det förra.

Riestka-ma, hugges af helt små Lof-skog om Wären när Lofswen ej än wäl utspruckit: brännstockar, Seunat, påföras. Det brännes om Högsten samma år, och sedan besås med Råg.

All Zubra sås med Rot-Råg, Rasti, med Råg och Korn.

Rot-Rågen sås mycket glest, bör hwart annat år upblandas med annan Råg, ty annars aftager den i godheten.

Rofwor brukas och här at sås ibland Rot-Rågen i Swedjorne. De hindra hwarannan aldeles icke i wårten, utan wåra bägge lika frodigt.

I Ruowesi och Keuru Soeknar tillredes och litet Tjåra, ej så mycket af wårande träan, som mera af Stubbar och Trå-Rötter. Tilswerkningen sker på samma sätt som i Öster-botten.

Äf Tjår warnet koka någre här och Tjåra, hwilken dock ej är så god, som den råtta; skiljes dermed ifrån den andra goda Tjåran, at om man andas på den, så blir hon hwit, då deremot en rått Tjåra ej ändrar sin färg.

Under det de kokat Beck af Tjåra, säga de sig förnummit, at Tjåran, då hon först börjat koka och pösa, ej skal hafwa större grad af heta, än at bara handen kan tåla den samma; men när hon sedan åter satt sig, och börjar andra gången at pösa, skal des heta vara så stor, at intet deremot

emot kan liknas. Annars är ock bekant, at under Tjårans kokning des dunster kunna på 2 ne alnars widd itåndas; men om någon droppa watten fålles deruti, så sprides godset lika som smått koppar ikring, och sätter folket i största fara.

S. 2.

Jägeri idkas här ej stort, allenast någott litet i Norra Delen af Håradet, hwarom i föregående 5. Afhandlings 1. och 2. S. är handladt. På den Orten är och än hos några få i bruk, at skjuta med Båga.

I Socknarne Kenru, Ruowesi, Orriwesi, Wesilar och Teisco Capel-gård af Mes-siby Socken så Inwånarena så mycket af sit Fiske-fånge, at de sällan behöfwa köpa den waran ifrån Staden. En del här på orten idka det dock så, at de derigenom eftersätta åkrens häfd; ja, sälja för Tobak och Brånwin sin Fisk åt andra, och köpa sjelfwa åter för dubbelt så dyrt wårde af Köpman.

Sin Not doppa några i Tjår-watten, då den skal hålla långt längre. Fiske-nät åter plåga de koka med gran-kädd och watten, som deraf såges få större stadighet än annars.

Bast-rep brukas ock måst til not; de som af Swin-hår och Håste-tagel tilredas, skola dock wara långt bättre.

Som Nors och måsta delen af Gåddor om Wåren allaredan under Isen förnöta sin lekestid, så har estertanken lärt Folket, at wäckta sig

stora wakar och öpningar i Isen. De draga allaredan om Winteren tidigt Sand på Isen, til så stora widder, som de behöfwa til sina not-warv; då, wid infallande Solken om Wären, och äfwen förut igenom sandens tyngd, de så nödiga öpningar. Förfarne Giskare betjäna sig ock af detta grepet, när de om Winteren wilja hafwa stora wakar på Sten-ör.

Ängarne här på Orten äro af åtskilligt lynne; största delen på de emellan Sjöar och Härg belagna sprliga orter, bestå af Starr, annorstädes af Hårdwall.

Den största skadan är, at den ringa del Hårdwals äng, som här finnes, ärligen blifwer starrbärande; Ty såsom Förfarna, hwilka borde afföra detta Landets widlöftiga sjö-watnen, ständigt blifwa grundare, och ärligen tilstånges, så måste ock sjö-watnet friga öfwer sina wanliga widder, öfwerswämma torra Hårdwals-skälten, och dem förändra til sumpiga lärr, hwarupå sedan de förra wårternas blifwit utödde, Starr och Mosa helt frodigt i deras ställe framwäxer; hwarom ock tilförene är talt.

Gräs-arterne i Ängarne äro mycket blandade. På torr wall finnes måst melampyrum, Rhinanthus, Phleum, Nardus, Aira, Lathyrus, Lotus, Trifolium, Brunella, Poa och Festuca med Agrostis; Uppå sumpige ängar åter, Eriophorum, Phalaris, Alopecurus, Aira, Flor. Svec. 71. Poa 73, Pedicularis, Schœnus 34, med allehanda Starr och Måsarter.

På många ställen, der Ängarne hysa en Järnhaltig Ockerjord til grund, wärew ej stort gräs. Om ock de i rågnaktiga år blifwa något bårande, åter Bostapen ändock slikt hō ej begärli- gare, än halm. I norra delen af Håradet äro äns- garne nog sårre, än på Öddra Tracten.

Riser-höet är det bästa som Landtman här samlar.

Kunskapen om Ängars förbättring, är mycket ringa. At dika fina mäs-lupna ängar brukas wäl; men dock ej så mycket som nödigt woro.

Herr Archiatern Linnæi *medicago*; eller Swenska Höfrö, har man wäl ej här öfverkom- mit; men Herr Professor Kalins, *Lathyrus* fin- nes nog ymnigt på wiså ställen. Skulle så denne sköna wårt, som ock *Vicia*, *Orobus*, *Trifoli- um*, *Lotus*, samt någre andre deses samgrannar af Philadelphia Decandria, hwilka med största begärighet af Bostapen ätes, härstädes behörigen planteras; så wore säkert ingen brist på foder. At skylla Jwänarena för någon efterlåtenhet här- utinnan, wore obilligt; Ty dels felas dem ännu en nödig kunskap härom, dels är här ock alt för litet folk; men mycket at göra. En annan lyck- ligare tid, då brist på ingendera finnes, lärew med winning åstadkomma detta och mångt annat.

Höbårningen bdrjas härstädes, äfwen som i Sverige, straxt efter Midsummarens, hwil- ket dock är här på orten för tidigt; Ty gräs-wårten har sällan då än hunnit sin fulla mognad. Landt- man får, efter nu inrättad Hushållning här å or-
ten

ten, dock ej hafwa affeende derpå; Ty som deſe ångar äro widt fringspridda, och ofta til 1. 2. ja 3. mil ifrån hennwiſten belågna, ſå himmer han annars ej barga dem alla, inman ſförden infaller, i fall icke ſå tidigt görs början dertil.

Lian, ſom här brukas, är likt den allmänt bekanta, allenast med den åtkilnad, at ſkaftet är något bögt i krok, bladet af 7 quarters längd, något ſmalare än den, hwar med ſläs på en ſida. Med denne Lje ſlår nu Slätterkarlen å omſe ſi Dor om ſig, och blir af hwarje deſe anslag wid framgången in emot 5. a 6. alnars widd nedſlagit.

Owinnfolken kunna här ock ſå wäl med Höſlätter, ſom någonsin Karlarne omgås, brukas dock måſt til räffning. Detta deras arbete liden nog fort, och bör med alt fog hållas före wara bättre än deras, ſom allenast ſlå med Lian å ena ſidan.

När Höet bliſwit torrt och är hopråſſadt, härtebåres det ej med höhäſſor, utan Slätterkarlen brukar här en Björk-widja dertil, den han fyller med hö, och drager ſedan der med ihop höknippan, låter den af andra lyftas ſig på nacken och ſåledes bår en enda Perſon bårt wäl öfwer 6 pund på en gång til Samlingsſtället.

Håſtar brukas här wid höets ſamlande mycket ſällan.

Höſtackarne äro gjorda til ſkapnad, ſom en Conus, Regla; Höladorne byggas af ſmått Zimmer, helt gleſe, nedantil förſedde med uphögte gleſa golv.

Om Sommaren brytes Åsp, och annat Lof samt lägges i dessa Lador, som om Winteren med hö åt Boskapen utspises, emedan det fallat annars räcker til.

Om Winteren drages så det, som høer hem, och användes alt efter behof til Boskapens föda och näring.

Atttonde Afhandlingen.

Om Boskaps-skötselen, Åker-bruket, åtskilliga Planteringar, Handelsdelen, Landets ännu warande ödesmål, och ringa antal af Inbyggare.

§. I.

Boskapen härstädes är af et nog smätt slag.

Om Sommaren går den ej i några indelta wisa Betes-hagar, utan betes af Balhjort i stora willa Stogarna.

På några ställen är mul-betet nog godt, såsom i Norra Delen af Häradet, på andra åter sämre.

Lepor, kallas här Boskapens hwilse ställen på Betesmarken; De bestå af en omgårdad åker-täppa, som måst altid anläggas wid
någon

någon rinnande Bäck, eller på annat ställe der Boskapen kan hafwa watten. Som Boskapen under sin Hwilo-tid på slika åkerfläckar göda de samma, och dese ställen med ringa möda kunna nyttjas til åkrat, så är Landtman och mycket angelägen derom, at på alla beqwämliga ställen anlägga slika åker-täppor.

Boskaps fodret wil här sällan räcka til; Ty som Boskapen hela 7 Månaderne södas inom Hus, så är åtgången på foder så stor, at det med största möda, oaktad all brukad sparsamhet, kan spisa til.

Brist på Boskaps-Foder, har lärt Folket, at wara omtänkt på andra medel, så at Boskapen spisas dels med qwistar och Löf af al-lebanda Löf-strån, dels ock med Bark af Asp, Rönn, och sönderhuggit granris; af hwilka Asp-barken i synnerhet skal wara god åt kor, de senare åter för hästar.

At Fåren gifwa de ock Asp-bark: de må eljest rått wäl deraf; men falla dock straxt sin ull, och blifwa helt bare på kroppen.

För Kor brukas här en besynnerlig spis, som kallas hauet: den tilredes af sönderhuggna näslor, rof-blad, humlekaft, humleblad, Galeopsis och Lamium, hwilka blandas med agnar, sättes i et kar i så-huset, begjutes med hälften kalt och hälften warmt watten, och sedan kringdelas efter behag deraf åt hwarje kreatur. Detta föder Boskapen helt wäl; men härwid bör ock märckas at åt kor, som äro ikalswa, bör deraf icke gifwas för

för än de kalfvat; Ty skulle det ske, skal kalfwen blifwa så stor, at kon wid kalfwandet lätt kan sätta lifwet til.

Sällan få Gummorne här mera än 1. Lisp. Smör efter hwarje Ko; men om de hafwa nog mjölke-kärl, få de något mera grädda. Om mjölk-kärlen äfwen ofta tvättas antingen med Enelag, eller och lag af Ledum, såges det bidraga något til gräddans ymnighet.

Äf stora knölar och urvärtter på allehandda trån (Pun Pahcat) förfärdigas här och ibland mjölk-kärl. När mjölken sättes i dem, som wuxit på Björken så säga de sig förfarit, at gräddan skal i synnerhet blifwa mycket ymnigare.

Ibland händer, at mjölken hos Boskapsen blir bäst. Den såges då wara förtrollad, hwilket dock är falskt; utan härrör deraf, at de fåt äta malört, på marken, eller och den bästka Menyantes i Fårren.

Det hafwa de och försökt, at om koerne ej mjölkas altid wäl och noga, skola de ausenligen tappa af sin mjölk.

Libesticka och Petasites, Flor. Svec. 683. som wäxer här allestädes kring Bondgårdarna, blandas med litet salt i tjära, strykes på några stenar eller hållas i fågårdens, så at Boskapsen sedan kan slietka deraf; då detta såsom *preservativum* berömmes emot allehandda Så-sjukor.

Fåren äro här belt små, de klippes 3. gånger om året; får Landman 4. marker ull af hwarje Får, har han ej at klaga.

Huru Sären kunna uthärda stark törst och länge lefwa utan watten, det har blifwit här märkt deras, at när dese Creatur ibland af någon händelse blifwit instångde på sådana ställen, der de wäl haft tilgång på halm, hö och aspelöf, men icke på 10. a 12. weckor fått det ringaste watten, hafwa de icke des mindre ej allenast blifwit wid lif, utan ock blifwit såsom gödde och aldeles feta.

Detta har sedermera gifwit Folket anledning, at helt sparsamt gifwa watten åt sina Godes Sår.

Rågmjöl-dricka gifwes aldeles icke åt de Sår, som skola slagtas; ty det förmenes klibba sig wid deras inelsswor, och förorsaka döden; utan allenast litet hö, måst rofwor, käl-blån och besynnerligen Aspelöf.

Kalfwoar plåga de wäl i förstone gifwa litet mjölk, sedan mjöl-dricka; men med rätta påstå måsta delen, at om Bark-mjöl inblandas til hälften, skal det ock för dem wara sundare och bättre.

Getter tristwas här wäl, brukas ock mycket af Inwånarena, dels för den ringa föda de behöfwa, dels ock, at de på frukt-trån ej här hafwa tillfälle, at göra någon skada. Sår-tallen är nästan deras endaste föda. Så de ibland löf til, och en gång i Weckan hö, så må de wäl, och weta i öfrigt sielfwa föda sig.

Den Osten, som här göres, fast til hele ringa quantitet, tilredes af Gete-mjöl, och är

tämmelig god. De bruka och lägga honom i humla til någon tid, at den må få en så mycket behageligare smak och bäsfbhet.

Swin-Creaturen, som här finnas äro äfwen mycket små. Förutan det de födes med dras och drank, så brukas och **Misne** til deras näring, det förromrörde **Pandio**, som och **Tall-barf**.

Uf **Dragare** brukas här måst **Hästar**. Ortens aflägsenhet ifrån **Städerna** tillåter ej, at **Oxar** kunna brukas til annat, än **Hemförflor** och **Åkerbruket**.

Oxarne draga par-tals med et of, som är bundit dem på hufwudet när intil horn-fästet. Skulle de draga med rånckor och skaklor, och således under dragingen få utöfwa sin hela kropps styrka, så kunde säkert en **Oxe** göra mera gagn i förflor, än nu 2ne åstadkomma.

Hästarne härstädes äro ej eller stora, sålän öfwer 9 quarters högd; äga dock en så stadig och wäl proportionerad kropp, at de til utseendet ej allenast äro täcke, utan och i nyttjandet täfwa om företrädet med de bästa dragare i **Riket**. Ty med 3. a 4 **Skeppunds** wigt kan en god **Häst** härifrån alltid komma 30 a 40 mil til **Stads** om winteren, och det utan at skadas, allenast han har god och tillräckelig föda, och blifwer behörigen ansadd.

Har **Bonden** förmåga, så ger han åt **Hästen** nästan så mycket bröd, som hafra; När **Höet** åter ej wil räcka til, så utspisar han det med
H
fla

skatad Rönn-bark, Aspelöf, sönderhuggit granvis och hackelse.

På Zästar har wäl ingen farsot än härtills på denne Ort förorsakat någon brist; men förutan det Ryfvarne fört med sig en del, så har ock til största skada detta Folkets tåta skjutser ej mindre del af dem utödt.

§. 2.

Åkrarne, som här i Häradet förekomma äro af åtskillig Jord-blanning; Mylla, Sand, Mo, Pösjord och Sandmylla, måst dock af Ler och Sandmylla.

I Norra Delen af Häradet är Jordmon ej särdeles god til åker-bruk, är derföre och helt litet där uptagit til häfd och bruk. Åunars äro åkrarne härstädes wäl belägne emot middags Solen, afhållande, och ligga under bärgh och sand-åsar måst helt fulrige.

I stora byalag äro åkrarne indelte i tegskifte, som dock wid åkrens gödning, säning, bärghning och upbetning förorsakar stor olägenhet, och ofta är största-hindret til deras bättre ans och bruk.

Sättet wid Åker-bruket här på Orten är et ibland de bästa i Landet; Ty dels äro de flitige dermed, och hindras ej mycket af andra besyflor: dels är ock sjelfwa handhafwandet deraf lämnat til Manfolkens besörjande, och ej til Qwinnfolkens

folkens och oförståndiga Barns åtgärd, som eljest på några ställen här i Finland brukas.

Hwårt annat år lägges åkren här i trädde; plöjes 2. måst 3. gånger, sladdas, wälstas och harfwäs åtskilliga gånger, innan den blir sådd.

Wälstocken som här brukas, är lik den allmänna, dock med den skillnad hos några åkerbrukare, at sjelfwa stocken i Wälten ej är slåt, utan antingen med djupa skårer i längden utskuren, eller ock med pinnar naggad, at den blifwer helt knölig. Denne gör långt bättre gägn, än någon annan.

Diken brukas här ock i åkrarne, och synes i några åkrar ännu tecken til helt stora diken som i forna tider blifwit grafne. Nu gräfwäs de mycket oiwäligt, helt grunda, och så at botnen alltid slutes med skapnad af en acut angel, hwärföre och innom par år de åter äro igengrodde.

På Gödning är här ej särdeles brist; ty Creaturen, som hela 7. Månaderne födas inom hus, lemna häraf et tåmneligt godt förråd. Ut öka den, blandas deri dyjord, granris, Ledum och annan bråte.

Wid första snöfallen om Hösten utföres här måst all gödsel, sällan om Sommarens, icke i nedanet af Månan, utan straxt efter Nyttningen.

Om Sommarens innestänges ock Bostäpen om nätterna inom Såfollor på åkrarna, hwilka flyttas, alt derefter de gödt åkren, åter på et annat ställe.

Gårdes-gårdarne, hvarmed åkrarna hågnas, bestå här af flyfde granar till wanligt gårdsel, hwilka lägges i et Horizontelt slutande emellan Perpendiculaire En myrgran eller wi-destörar; De brännas på hwarfa ändan, at förhindra rötan, och såsom de wid Jordbrynet alltid först skadas, så bruka ock någre härwid den försigtigheten, at de på det stället omlägga stören med litet näfwer.

Om Sädens arterne är här en menige mans anmärkning, at Rågen, sedan han blifwit sådd i åkren, skal gro efter 3. dygn, stjuta i ay 9, Blomstras 9. dygn, taga til i kärna 9, och mogna 9. dygn; Kornet åter skal gro i åkren efter 9. dygn, Blomstras 3. dygn, och Swetet blomstras 12. dygn. Detta måste dock alt wara föränderligt efter wäderleken.

Om Sädens mognad sluter Landtman härstädes deraf, när han märker den sidan af kornen i ayen, som wettat emot Solen hafwa en liten brynad, a 2. eller 3. liniers widd, och finner kornen åfwen af den stadga, at de på twåran kunna afbrytas. Hinner han ej då straxt inom 3. a 4. dagar at upskära sin såd, så håller måsta delett för rådligast, at inom 9. dygn ej röra wid den samma; ty efter den tiden fåster sig åter kornen i ayen, och som valvulæ corollæ då åfwen närmarre ihoptorkas åt kärnorna i ayen än förr, så kan ej eller Säden mera förinna. De, som hafwa stora Swedjeland, märka detta noga, och oansedt de först i September Månad meja Säden, så skal dock långt mindre Såd förspillas, än om
de

De efter rätta skörde-tiden något tillförene dermed börjat.

Bästa Sånings-Tiden för Råg säges vara emellan Lars- och Olofs-måkan.

Märker Landtman, at Serpyllum blomstras ymnigare om Hösten än Erica, håller han för rådligt, at så sin åker med ny Råg; är den senare åter mera blomfull, så nyttjar han hållre gammal Såd til utsåde.

Tecken til Utsådet om Våren, tages så af sjelfwa åkern, om den är antingen wät eller torr; som ock af de så kallade Fila meteorica, eller ock om Pezizæ finnes til någon myckenhet i åkern, så menar Landtman rätta tiden för honom vara inne, at börja på sit Wår-såde.

Korn sås ej på andra ställen i åkern, än derest förra årte-landen varit. Så snart årterne om Hösten blifwit insamlade, plöjes det åker-stycket för nästa året til Kornland. En del hålla dock före at när åkern således plöjes, skal bästa musten deraf om Winteren afgå, och åkern bli mager. När Kornet om Våren åter deri skal sås, plöjes det å nyo, sladdas, harswas och redes til såde; samt, sedan det blifwit sådt, kringsprides derypå den så kallade Carro sonda, Tak-gödningen, hwilken består af en Halm-blandad Ro gödning. Denne gödning brukas ej så mycket, at göda åkren med, som fast mera at wid infallande stark tårcka och kall blåst om Våren, den spåda brådden der under må åga tjenlig skugga och lugn.

Hyvetet sås här mycket sparsamt. Sommarhyvetet lyckas dock bättre här på Orten än annan Såd. Det gödes måst med Swin-gödsfel, som ock säges wåra för denna wårt den bästa.

Ärter brukas i brist af tillräckelig åker ej mycket i Norra Delen af Håradet, dock i öfriga Orterne ej allenast til husbehof, utan ock til salu. Denna wårt sås aldraförst om Wåren; det är dock beklageligt, at Höst-kölden icke des mindre ofta hinnew dem, och gör skada innan de mogna. De ärter, som här sås, äro helt små, grå och blandige. Om man wore försäkrad, at hwarit ärter skulle komma fort, och tilliåg afkastning eller åring, så wore mödan wårdt, at förse sig öfwer alt med utsläde af dem; ty det är säkert, at de mogna här tidigare, än de andre. Wore altså ej så mycket köld och frost underkastade.

Zafran sås sällan i åkrarne, dock ibland i lågländ jord och nyk uptagen lunda, måst i swedjor. Wore än bättre om Landtman i sina tufwiga ångar såpde den samma, och således under nyttian det af denna wårtt afwen utrotade de skadeliga tufworna.

Någre ursa här ock i sina Swedjor 3. slags wårter på en gång i et och samma Land; så som om Wåren först Korn, sedan på Sommaren åter Råg och Roswor. Det wil dock ej altid lyckas. Är Jordmon rätt god och drågtig, så går det wäl an ibland.

Ogråset, som här i Råg-åkrarne förekommer, består måst af Lolium, Bromus, Flor.

Flor. Svec. 84. Poa 76. Agrostis 88. Scleranthus, Lithospermum 152. Centaurea Flor. Svec. 710. Matricaria receptaculo conico, convolvulus 173. Anthemis Euphrasia 517. Helxine 323.

I Kornet innåstlar sig måst Sonchus 642. Carduus 658. Serratula 662. Galeopsis 491. Agrostemma ses ibland med Lapsana Flor. Svec. 649. allenast såsom en prydnad, eller tecken til frodigare wårt åfwen derutiinnan.

Ibland Årterna förefommer åter måst Fumaria 584. Ervum, Euphrasia 517, matricaria receptaculo Hemisphærico, Chenopodium, Hyssleris samt Hieraceum, at förtiga andra.

Når Skörde tiden infaller, och Landtman får sagna sig deraf, at deß arbete blifwit af den Högsta wälsignadt med en kärnesfull wårt, så uptages säden med hand-skåra och ej med lsa. Med skåra blir säden och mycket redigare mejad än annars: skåras ej eller Kornen då så ifrån aren.

Trenne hjon kunna om dagen upskåra 40 Cappelands wårt, hwilket på samma tid af en ååse sammanbindes, och af en annan full wårt Person kan samlas och upsättas i skylar.

Ifrån åferen föres säden i Rian med slådar och ej med kårer eller wagnar, hwarigenom den ock ej särdeles förspilles.

Zen rätt byggd Ria kan upsättas 9. a 10. laß säd at torlas, och der eldas sedan 3. a 4.

dygn i ugnen, tilldess säden blir så torr, at den kan tröskas.

Sju Personer fordras, at rätt Tröska en Ria, 1. nedfäller den upsatta säden ifrån Rieränderna och slår den i wägg, 1. breder sådesbanden på Riegosfwet, 1. afhugger med stampjernet aren, 2ne tröska, 1. skakar säden ur halmen och utföser den at bindas, 1. Person sammanbinder den tröskade Sâdes-halmen utan för Riedören i wisa kârswar. Detta arbetet går, som et ur-wärk, altjämt fort; och får derwid säkert ingen dröla eller lättjas, utan måste hwar och en göra sin sysla, om han wil eller icke; ty försummar allenast en sit göromål, så måste altsammans afstanna. På 4. högst 5. timmar kan således, med så mycket folk, de insatta 9. a 10. lagen sâd wara tröskade, och halmen äfwen i ladan inburen.

Denne arbets-inrättning är den artigaste och bästa här i Landet, tilskyndar och Landtman den förmon, at all des gröda om hösten wid Michaelis tid, redan är uttröskad och inbärgad.

S. 3.

Lin-plantering idkas här allestädes til hus-behof, dock måst i Orivessi Socken hwar rest ock de så dermed kunna omgås, at allmänt deras lin hålles för wara det bästa i Finland.

Linet sås när Håggen blommar, måstas dels i åkrar af Lerjord, och på lågländte ställen. wore dock bättre, om de på fruktiga ställen sådde det i Swedjor; Ty, efter Landtmans egen berättelse, skal åren deraf ansenligen utmånglas.

På Lin-landen utföra och någre Håstgödsel, samt utbreda den, som annan taågödning.

Ogråset, som här måst i Linet möter är Myagrum Flor. Svec. 541. Aparino och Cuscuta. Det utploctas under Linets halftwa wårt, hwilket dock icke skadas om det något trampas, utan plågar Folket wåita sig deruti, at det må så mycket bättre wåra.

Det Lin, som skal blifwa grönt och helt godt, uptages redan, när som det blommar; det öfriga åter sedan det blifwit mera mogit, på det man ej må ha brist på frö.

Sedan Linet blifwit uptagit, sättas knipporne på Lin-landet i högar, öfvertäckas med halm, och lemnas så til 3. dygn, derpå föres det i watten, som dock ej bdr wara dyaktigt, och där rötes det, til des Lin-sträet, då det slås emot watnet, afbrytes. När Linet härifrån blifwit uptagit, utbredes det dels på bara marken, eller hänges det på gårdes-gårdarne, dels ock sättes det på råg-strubben i åkeren at torkas, hwilket är det bästa sättet, emedan wädret då så under som ofwan uppå får frit spela och blåsa. Sedan det där blifwit wäl torrt, föres det åter under bråken rånfas ifrån skäf och annan örenlighet, samt tilredes helt färdigt.

Capsule af Lin-fröet gifwes åt Swinen, som dem åta helt begärligt.

Humlan, som här i Håradet wåxer winner pris för mången annan. 3 Birkala och Cangasala Socnar, wåxer den bästa. Den är

ei stort sämre än den Brunswikiska; ty högst brukas här 5. a 6. marker humla, på en Tunna malts bryggd. I denne blandas ock icke någon will-humla, utan brukas oförfalskad, hwarföre ock den widt öfwerträffar den i godhet, som ifrån Kyro Socken til Städerna nedföres.

Humlans Køn wet menige man at göra skilnad på, och kallas Suck-humlan rätt Coiras Humla. Den räls wäl något i Humle-gården, emedan Humlan af deß dofts fringspridande, förmenes blifwa bättre och starckare; men tillåtes dock ej taga öfwerhanden, utan om Wären innan den blommar til fullo, affståres en hop stånd af detta slaget.

Humle-gårdarne gödas först med allehanda wanlig gödsel; sedan, at förekomma örgräs och öka fetman, fyllas de med granris och Sil-buskar, och besmygerligen gammal tak-mossa, som ifrån nederrisue hus samlas och härpå föres.

Ibland ogräs, som i Humle-gårdarna märkes, äro Näslor, Cuscuta, Artemisia, Chero-phylum, Solanum och Ethusa de allmännaste.

Tobaken, hwilken förr allenast wärte wid Florida i America, planteras och nu här så långt uppe i Norden. På några ställen härstädes har denna plantering så kommit i gång, at de föga behöfwa köpa Tobak; utan hafwa nog af sina egna Blad.

Som Kölden om Wären wil skada plantorna, så har efter-tänkan lärt Folket, at förekomma det genom små drif-bänckar. De äro på
det

det sättet inrättade, at nedre i Jorden göres först af stenflisor en liten ugn, der uppå inrättas drif-bänken, fylles med mull och håst gödsel. När at plantorne skal gifwas värma, så lägges litet eld i ugnen, och drif-bänken fuktas ofwan uppå med tilträckeligt watten, så at af en warm ånga plantorne upwärmes och uplifwas.

Ifrån Drif-bänken omsättes Tobaken sedan dels i Kåblanden, dels annorstädes; och alt derefter, de begynna upskjuta blomknoppar, afstrymmas de, at bladen må blifwa så mycket större och frodigare.

Tobak brukas här mycket af Folket. I Norra Delen af Häradet röker en god del af Swinsfolcken, så wäl som Karlarne.

§. 4.

Förutan litet Boskap, är Spannemålen så godt som den endaste waran, hwilken Landtman här på orten har at affätta.

Ifrån Keuru och Ruovesi nedføres likwäl litet Tjära til Salu, som ock ifrån Orivesi si Socken Lin.

Ortens wida aflägenhet ifrån Köp-städerna, förorsakar, at Landtman med sina Warors af försel, ofta igenom tidspillan och annars, mister mer, än hela medförda Waran fåstar; ty affättning på Spannemål, hafwa de här ej närmare än i Åbo, hwilken Stad dock til det ringaste ifrån en del af denna ort är 36 a 40 mil belägen.

Wålsignar den Högste landet med ymnog wäxt, faller säden i wanpris, och då måste Landt-

Landtman föra så mycket mera til Stads, om han annars wil til sina tarfwoor förse sig med renningar. Och således är han äfwen nödgad i det fallet at blotta sig på Spannemål, och har ej tilfälle, at göra någon särdeles besparing för migwärtår: När dese åter infalla, så är wäl sant, at han får sin Spannemål wäl betalt, men då har han intet til affättning, utan måste wäl sielf på et eländigt sätt föda sig, med stamp, misne- och bark-bröd. Bliw altså och det blott et tilfälle för Korn-Judar, at rickta sig; så at Landtman, som här idkar åkers bruket, wid alla tilfällen måste lida. Kunde dock härstädes wara den inrättning, som i Franckrike och på några andra Utländska Orter är i bruk, at Spannemålen altid uti Landsorterne hålles wid lika pris; så skulle säkerligen, redan efter den nu wanliga Hushållningen, såden altid i god och ond tid här kunna säljas för 15. a 18. Dal. tunnan.

Inwånarena sälja sin Bostap och litet *fezalie* Persedlar, wid en allmän marknad, som årligen här hålles den 24. Aug. i Zarju Capels gård och Birkala Socken. Som deras Bostap är helt små, och de ej eller deraf äga någon myckenhet, så är och denne handel för dem ej så särdeles fördelaktig. Ortens naturliga belägenhet tyckes dock wisa, at den är ämnad til bättre Commerce och rörelse; men konsten och förnuftiga inrättningar måste dock göra sit til, innan et slikt ändamål kan erhållas.

Höga wederbörande hafwa och ej underlåtit, at med all pristwård åhåga, söka medel til Handelens uphjälpande här på orten, alt sedan

år 1737. hafwa och på särskilda tider åtskilliga undersökningar här blifwit förhafde, om Seglationsleder här ifrån Landet til Skårgården och Hafwet. Skulle framdeles verkställigheten kunna följa på de gifne Förslager, så wore det en sak, som åstadkom en helt annan rörelse i Landet, och lade rätta grunden til Hushållningen och wålmågan här i Finland.

Att nu för tiden Hushållningen här är stålt på nog swaga fötter, det är ingen obekant; ty så länge Folket äro skilde ifrån alla Handels fördelar, och ännu okunnige om sina egna ämnens rätta bruk och nyttjande, kan ej bättre wäntas. Det är mera än under, at de kunnat bibehålla sig iwid det tilstånd hwari de nu äro stadda; Ty åtminstone är denna orten i Finland, ännu ej stort bättre håfstad och upbrukad, än Tyskland war i Taciti Tid.

Land är här nog tillräckeligt, men ringa bebodt. Längden af detta Håradet jag nu beskifwit kan til det ringaste antagas för 24. mil, och bredden säkert til 5. I följe hwaraf det består af 120 Quadrat mils widd, men det äger allenast 623. Mantal. Om man nu efter den Calcul, som finnes i Kongl. Swenska Wetenskaps-Academiens Handlingar för år 1743, skulle antaga 20 Personer på hwarje Mantal, så finnes här i hela Håradet ei mera än 12460. Människor, hwilka äro för få arbetare, at upodla så mycket Land, och äga för ringa styrcka at updrifwa et så drygt werk. Sverige, och besynnerligen Upsland, wisar wäl, at 50. 60. ja 80. Mantal kunna

na rymmas på en quadrat mil. Man wil dock ej här påstå så mycket, utan allenast föreställa sig 25. Mantal på hvarje quadrat mil; så hade wi i stället för 623. Mantal, til det minsta i detta Härad 3000; och det wore då i stånd, at föda 60000. Människor. Jorden är här ej ofruktbar, några Gofnar likwäl undantagne i Norra Deelen af Häradet. Det öfriga af denna orten består af bårande mark, nyttig både til åker, och bete. Sift och Wilbråd kunde ock nog råcka til, allenast man med deras fånge skulle rätt omgås, och wanan ej finge bli det endaste rättensnöret.

När nu allestädes så tydeligen öf i ögonen lyser, wår Nådiga Sfrwerhets högt priswärdå nit, för den allmänna Hushållningens uphjelpande: Hwarje Landsort i Riket åswen söker fågna sin Sfrwerhet, och öka sit eget wälstånd igenom framsteg härutinnan; så hoppas wi ock, at denne orten ej eller blir ibland de sista, som kan wiså sig wåra upmuntrad, til gagnande täflan öm förträdet i en rätt Hushållning. Ho som åger nog uplyst wett och snille, at hitta på förslag, och hug at tjena det allmänna; den pröfwe här sin styrcka. Det är säkert at han då bäst wisår sin wördnad för sin Höga Sfrwerhet, sin redlighet emot et högt förtjent Fosterland, och sin kärlek

emot hwarje enskild
Medlem.

Gudi Åran.



